

natuur en gezondheid

Natuur en Gezondheid

Handreikingen voor lokale bestuurders

RMNO-reeks Voorstudies en achtergronden nr V.11 (2007)

VOORSTUDIE

Voorstudie op aanvraag van de minister van LNV en ministeries VROM en VWS, opgesteld door de RMNO, in samenwerking met de RGO en de RLG.

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

VWS

Natuur en Gezondheid

Handreikingen voor lokale bestuurders

Colofon

Natuur en Gezondheid – Handreikingen voor lokale bestuurders is een voorstudie van de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO), Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) en de Raad voor Gezondheidsonderzoek (RGO) verschenen in de RMNO reeks Voorstudies en achtergronden nr V11 (2007). ISBN 978-90-72377-74-6

Uitgave en copyright

© RMNO, 2007, Den Haag

Auteurs

drs Marieke Baan (RMNO), drs Cecile Gribling MPA (RMNO),
prof. dr Marjan Margadant (RLG)

Vormgeving en lay-out

A10plus, Rotterdam

Illustraties

Sybren Vlasblom, Rotterdam

Fotografie

Image Source

Productie

DeltaHage BV, Den Haag

Nadere informatie

RMNO, Postbus 93051, 2509 AB Den Haag
bezoekadres: Emmapark 6, 2595 ET Den Haag

T 070 31 55 210

F 070 31 55 220

E bureau@rmno.nl

I www.rmno.nl

Natuur en Gezondheid

Handreikingen voor lokale bestuurders

Advies op aanvraag van de minister van LNV en ministeries VROM en VWS, opgesteld door de RMNO, in samenwerking met de RGO en de RLG.

Raad voor het Landelijk Gebied

Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek

Raad voor Gezondheidsonderzoek

oktober 2007

Over de RMNO publicaties

De Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) kent twee publicatiereeksen:

Reeks A Adviezen

Reeks V Voorstudies en achtergronden

Deze publicatiereeksen zijn gestart per 1.10.2003.

Voorstudies en achtergronden verschijnen onder verantwoordelijkheid van de RMNO en bevatten de opvattingen van de auteurs. Adviezen houden per definitie het oordeel van de Raad in. De publicatie Natuur en Gezondheid - Handreikingen voor lokale bestuurders. behoort tot de reeks Voorstudies en achtergronden.

NUMMER	TITEL
V.11 (2007)	Natuur en Gezondheid - Handreikingen voor lokale bestuurders

Eerder verschenen in de reeks Adviezen:

- A.01 (2004) Demografie en Leefstijlen – over Migratie, Segregatie en Leefstijlen
- A.02a (2004) Natuur en Gezondheid – invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk Welbevinden (tevens Engelse versie beschikbaar)
- A.03 (2004) Kennis maken met de regio
- A.04 (2004) De zee kent geen grenzen
- A.04e (2004) The sea has no borders (Engelse versie)
- A.05 (2005) Zonneklaar – een beslismodel voor afwegingen rond het stimuleren van zonnestroom in Nederland
- A.06 (2006) Koudwatervrees?
- A.07 (2006) Duurzame Ontwikkeling van Toerisme
- A.08 (2007) Gebiedsontwikkeling voor de domeinen Ruimte en Wonen
- A.09 (2007) VROM wil kennis voor overmorgen
- A.10 (2007) A New Sustainable Development Strategy: An Opportunity Not To Be Missed
- A.11 (2007) Governance van Risico's rond ruimte, natuur en milieu

Eerder verschenen in deze reeks:

- V.01 (2003) Niet bang voor onzekerheid
- V.02 (2003) Environmental Governance in Europe
- V.03 (2004) De ruimte spreekt voor zich
- V.04 (2004) Onderzoek voor duurzame ontwikkeling – Research & Development voor transities
- V.05 (2004) Nieuwe risico's in 't vizier?
- V.06 (2005) Mooi licht mooi donker
- V.07 (2005) Gekrulde ruimte
- V.08 (2007) Biotech op het menu
- V.09 (2006) Sustainable Development Strategy of the Netherlands

Tegelijk met deze voorstudie zijn verschenen:

- A.12 (2007) Beleidsadvies Gezondheid en natuur verbinden
- A.13 (2007) Kennisagenda Natuur en Gezondheid - in maatschappelijk perspectief
- V.10 a en b (2007) Prototype website praktijkvoorbeelden met flyer en CD-rom database praktijkvoorbeelden met toelichting

Den Haag, oktober 2007

Inhoud

Aanbiedingsbrief adviespakket Natuur en Gezondheid	9	3.4 Handreikingen	45
Ten geleide	11	3.4.1 Gebruikersgroepen	45
Samenvatting producten Natuur en Gezondheid	12	3.4.2 Bestuurlijke organisatie	46
1 Inleiding	12	3.4.3 Natuurlijke omgeving	47
2 Prototype website/database met praktijkvoorbeelden	13	4 Praktijkvoorbeeld: zorgboerderijen	48
3 Handreikingen voor lokale bestuurders	15	4.1 Inleiding	48
4 Beleidsadvies Gezondheid en natuur verbinden	17	4.2 Schets van thematische behoefte	48
5 Kennisagenda Natuur en Gezondheid	18	4.3 Opzet en werking van dergelijke praktijken	49
Gebruikte afkortingen	21	4.4 Handreikingen	49
Summary of products on Nature and Health	22	4.4.1 Gebruikersgroepen	49
1 Introduction	22	4.4.2 Bestuurlijke organisatie	50
2 Prototype website/database with examples from practice	23	4.4.3 Natuurlijke omgeving	51
3 Guidelines for local authorities	25	5 Praktijkvoorbeeld: natuurspeeltuinen	52
4 Policy Recommendations on linking Health and Nature	26	5.1 Inleiding	52
5 Knowledge Agenda on Nature and Health	28	5.3 Opzet en werking van dergelijke praktijken	52
Abbreviations	31	5.4 Handreikingen	53
1 Inleiding	33	5.4.1 Bestuurlijke organisatie	53
1.1 Maatschappij in verandering	33	5.4.2 Natuurlijke omgeving	54
1.2 Naar het deelproduct 'Handreikingen voor lokale bestuurders'	33	6 Algemene handreikingen voor lokale bestuurders	55
1.3 Conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'	35	6.1 Inleiding	55
1.4 Gehanteerde begrippen	35	6.2 Algemene Handreikingen	55
1.5 Totstandkoming van dit product	36	6.2.1 Bestuurlijke organisatie	55
1.6 Opbouw van dit deelproduct	36	6.3 Handreikingen met betrekking tot natuurlijke omgeving	57
2 Praktijkvoorbeeld: wandelnetwerken	37	6.4 Handreikingen met betrekking tot gebruikersgroepen	58
2.1 Inleiding	37	7 Suggesties voor betrokken partijen	60
2.2 Schets van thematische behoefte	37	7.1 Inleiding	60
2.3 Opzet en werking van Stichting Wandelplatform en dergelijke praktijkvoorbeelden	38	7.2 Natuur en bevordering van beweging/recreatie	61
2.4 Handreikingen	39	7.3 Natuur en preventie van gezondheidsklachten	62
2.4.1 Gebruikersgroepen	39	7.4 Natuur en herstel van gezondheidsklachten	63
2.4.2 Bestuurlijke organisatie	40	7.5 Natuur en ontwikkeling van kinderen	64
2.4.3 Natuurlijke omgeving	41	8 Gehanteerde afkortingen	65
3 Praktijkvoorbeeld: groenkamers en aangepaste tuinen in zorgcentra	42	9 Literatuurlijst	66
3.1 Inleiding	42	Bijlage 1 Conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'	68
3.2 Schets van thematische behoefte	42	Bijlage 2 Projectplan tweede fase Advies Natuur en Gezondheid	70
3.3 Opzet en werking van Groenkamers en dergelijke praktijken	43	Bijlage 3 Samenstelling begeleidingscommissie Natuur en Gezondheid	77

Aanbiedingsbrief adviespakket Natuur en Gezondheid

Geachte ministers van LNV, VROM en VWS,

Hierbij ontvangt u het adviespakket Natuur en Gezondheid, gevraagd door de minister van LNV en de ministeries VROM en VWS, aan de Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek met medewerking van de Raad voor Gezondheidsonderzoek en de Raad voor het Landelijk Gebied. Dit is het tweede deeladvies Natuur en Gezondheid.

Het adviespakket is ontwikkeld met behulp van een maatschappelijk proces waarbij een uitgebreide hoeveelheid Nederlandse en Europese literatuur is gescand, interviews zijn gehouden met sleutelpersonen, commentaar-rondes zijn gebruikt en verschillende congressen en bijeenkomsten zijn gehouden.

Het pakket bestaat uit een website/database met praktijkvoorbeelden, handreikingen voor lokale bestuurders, een beleidsadvies en een kennisagenda. Met het tot stand brengen van dit pakket is het onderwerp Natuur en Gezondheid naar onze mening de kinderschoenen voorbij en heeft het een prominente plaats op de maatschappelijke agenda verworven.

Het pakket biedt aanknopingspunten voor vervolgactiviteiten van uiteenlopende partijen.

Eerzijds kunnen uiteenlopende gebruikers nu direct aan de slag om natuur in te zetten voor een betere gezondheid en daartoe nieuwe of betere praktijken te genereren. De ontwikkelde website/database met praktijkvoorbeelden, handreikingen voor lokale bestuurders en het beleidsadvies voor de inzet van natuur voor gezondheid bieden hier praktische handvatten voor. Voor het toegankelijk maken van kennis, zowel voor de praktijk als onderzoekers, is het essentieel dat een professionele organisatie de website/database gaat beheren en actueel houdt.

Anderzijds zijn er aanbevelingen voor onderzoek die zijn neergelegd in de kennisagenda. Veel praktijkvoorbeelden zijn gebaseerd op de ervaringen van betrokkenen dat natuur een gunstige invloed heeft op de gezondheid. Er is echter op dit gebied nog weinig wetenschappelijk onderzoek gedaan. Hier liggen kansen voor de publieke gezondheid.

Daarom verwachten wij als raden nu een krachtige aanpak van de overheid. Om de vergaarde inzichten te benutten, adviseren wij u enerzijds om geld beschikbaar te stellen voor het toekomstig beheer van de website/database. Anderzijds adviseren wij u te investeren in onderzoek waarin gezondheidseffecten betrouwbaar in beeld worden gebracht, in vernieuwend, kleinschalig onderzoek, in het monitoren van praktijkvoorbeelden en in het zodanig opzetten van praktijkinitiatieven dat deze zich lenen voor evaluatie. Dit moet leiden tot een 'lerend netwerk' van onderzoekers en praktijkdeskundigen, waarmee de onderzoeksresultaten optimaal toegepast en nader uitgewerkt kunnen worden. Hiervoor is voor de komende vijf jaar een eenmalige investering nodig van 11 miljoen euro. Daarmee kunt u een impuls geven aan een onderzoeksterrein dat dringend wacht op ontwikkeling.

Mede namens de Commissie van Overleg Sectorraden,

Hoogachtend,

Voorzitter RMNO
prof. dr R.J. in 't Veld

Voorzitter RGO
prof. dr P.J. van der Maas

Voorzitter RLG
prof. mr P.C.E. van Wijmen

Ten geleide

Voor u ligt de voorstudie 'Handreikingen voor lokale bestuurders'. Het is een onderdeel van een samenhangend adviespakket Natuur en Gezondheid dat zich richt op het beschikbaar maken van reeds bruikbare kennis voor uiteenlopende partijen, en het schetsen van ontbrekende praktijkkennis. Hiertoe bestaat het pakket uit:

1	a	een prototype voor een website/database met uiteenlopende zoekfuncties en circa 20 praktijkvoorbeelden. De demonstratie-website is te vinden op www.natuurengezondheid.nl . Naar verwachting zal de site in een later stadium uitgebouwd worden tot een definitieve site met een meer uitgebreide lijst van praktijkvoorbeelden. Bij de website hoort ook een brochure met toelichting voor de gebruiker	V10a
	b	een CD-Rom met daarop een hoofd- en nevenlijst met circa 80 inspirerende praktijkvoorbeelden in Excelformat; in een bijbehorend boekje is een toelichting opgenomen	V10b
2		een voorstudie 'Handreikingen voor lokale bestuurders'	V11
3		een beleidsadvies 'Gezondheid en natuur verbinden'	A12,
RLG 07/9
4		een advies 'Kennisagenda vanuit maatschappelijk perspectief'	A13

In elk product is een samenvatting van het totale productenpakket opgenomen, zowel in het Nederlands als in het Engels. De samenvatting geeft nadere informatie over elk bovengenoemd product.

Uitgezonderd de database zijn alle publicaties en beide samenvattingen ook te downloaden van de website www.rmno.nl. De producten zijn ook op te vragen bij de RMNO

Samenvatting producten Natuur en Gezondheid

1 Inleiding

Bevindingen eerste deeladvies Natuur en Gezondheid

Het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid uit 2004, van Gezondheidsraad en Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek, in samenwerking met RGO, Innonet, RLG en COS, verkende de bestaande wetenschappelijke kennis rond de mate waarin natuur met name een positieve waarde heeft voor gezondheid. Enerzijds is hierbij gekeken naar aanwijzingen voor een rechtstreeks positief verband tussen natuur en gezondheid. Anderzijds is voor een vijftal maatschappelijk relevant geachte werkingsmechanismen de specifieke stand van wetenschap verkend. Als algehele conclusie vermeldt het eerste deeladvies:

“De consistente aanwijzingen, afkomstig uit een breed scala van experimentele en beschrijvende onderzoeken, maken het bestaan van een gunstige invloed van natuur op gezondheid geloofwaardig. Als de veronderstelling over aard en omvang in nader onderzoek wordt bevestigd, onderstreept dat het belang van meer beleidsmatige aandacht voor groene interventies die velen in de praktijk als gezondheidsbevorderend ervaren.”

Behoeften vanuit beleid voor tweede deeladvies

Tegen de achtergrond van bovengenoemde conclusie uit deel 1 en toenemende maatschappelijke relevantie zijn de beleidsmatige behoeften van de ministeries van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit en Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, en in overleg met de Gezondheidsraad, de Raad voor Gezondheidsonderzoek en de raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek vertaald in een projectplan Natuur en Gezondheid deel 2.

De behoefte van de departementen kan als volgt worden samengevat: het assisteren van de overheid en private bestuurders bij het realiseren van aantrekkelijke en gebruiksvriendelijke typen natuur en natuuractiviteiten of het benutten van natuur, zodanig dat bijdragen geleverd kunnen worden aan de gezondheid van specifieke gebruikersgroepen. In het licht van de praktische toepassing van de inzichten en aanbevelingen uit het eerste deeladvies, gaat het hoofdzakelijk om het beschikbaar maken van reeds bruikbare kennis en het bieden van handreikingen aan lokale bestuurders. Daarnaast kan het schetsen van essentiële ontbrekende praktijkkennis en de benodigde kennisinfrastructuur voor de komende jaren, bijdragen aan de vergroting van het gewenste inzicht op langere termijn.

Bij de disseminatie en implementatie van al bestaande praktijkkennis en ervaring zien de departementen een belangrijke rol weggelegd voor een aantal bijeenkomsten met het netwerk van actoren Natuur en Gezondheid. In aanvulling op deze bijeenkomsten is gevraagd om de ontwikkeling van een reeks praktijkgerichte producten. De focus bij het geheel zou zich richten op een viertal prioritaire beleidsthema's: preventie van gezondheidsklachten, herstel van gezondheidsklachten, bewegen en recreatie, en de ontwikkeling van kinderen.

De behoeften van VWS, LNV en VROM vormden de basis voor een gezamenlijke adviesaanvraag 'Natuur en Gezondheid' aan de raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek, in samenwerking met de Raad voor Gezondheidsonderzoek en de Raad voor het Landelijk Gebied.

Bijeenkomsten en producten tweede deeladvies

Het project Natuur en Gezondheid ging voorjaar 2006 van start. Om de disseminatie en implementatie van bestaande praktijkkennis te bevorderen, en om input te krijgen voor de te ontwikkelen producten zijn ondermeer de volgende bijeenkomsten gehouden met het netwerk van actoren:

- Congres 'De Groene Gezonde Stad' 11/2005, vooruitlopend op de start van het project;
- Rondetafelbijeenkomst Natuur en Gezondheid met lokale bestuurders in 9/2006;
- Brainstorm Natuur en Gezondheid met lokale gebruikers in 2/2007;
- Congres 'Natuur en Gezondheid, hoe verder?' in 4/2007.

Mede op basis van deze bijeenkomsten zijn daarnaast de volgende toepassingsgerichte producten ontwikkeld. Ze vormen een samenhangend pakket. In de paragrafen erna worden ze toegelicht:

- Prototype van een website/database met praktijkvoorbeelden;
- Bijbehorende excellijsten met een tachtigtal praktijkvoorbeelden;
- Handreikingen voor lokale bestuurders;
- Beleidsadvies gezondheid en natuur verbinden;
- Kennisagenda.

2 Prototype website/database met praktijkvoorbeelden

Doel en doelgroep

In het licht van het beschikbaar maken van reeds bruikbare praktijkkennis heeft de beoogde website/database met praktijkvoorbeelden Natuur en Gezondheid een tweeledig doel. Enerzijds dient hij om lokale en regionale partijen met behulp van een groot aantal praktijkvoorbeelden en zoekopties, te informeren, inspireren en te enthousiasmeren, om hiermee de toepassing van bestaande inzichten Natuur en Gezondheid in de praktijk te bevorderen. Anderzijds beoogt de website/database ook voor onderzoekers een bruikbare en inspirerende bron van praktijkvoorbeelden te bieden, als

uitgangspunt voor verder onderzoek om 'evidence' uit te bouwen en daarmee de toepassing van bestaande inzichten te bevorderen.

In het verlengde van het brede doel is ook doelgroep voor de website/database breed. De primaire focus ligt bij praktijkmensen uit gemeenten, provincies, recreatieschappen en GGD's. Daarnaast vervult de database een functie voor uiteenlopende onderzoekers en anderen. Enerzijds kunnen deze partijen putten uit de praktijkvoorbeelden, anderzijds is het belangrijk dat deze partijen de database ook weer voeden met nieuwe praktijkvoorbeelden en inzichten uit voortschrijdend onderzoek. Zo ontstaat een dynamische, actuele database die een verbindende rol kan vervullen tussen uiteenlopende sectoren in de maatschappij.

Prototype website/database Natuur en Gezondheid

Op www.natuurengezondheid.nl is het prototype te zien van de website/database met praktijkvoorbeelden Natuur en Gezondheid. Het gaat om een demonstratiesite die op dit moment circa 25 uitgewerkte voorbeelden bevat. De voorbeelden zijn met behulp van een aantal zoekcategorieën en sleuteltermen te doorzoeken. Aangezien er nog geen besluit genomen is over het toekomstig beheer van de database, is de site nog niet officieel gelanceerd. Gelieve hem daarom nog niet te verspreiden onder geïnteresseerden. Naar verwachting zal te zijner tijd een communicatietraject georganiseerd worden om de website met database officieel in gebruik te nemen.

Hoofd- en nevenlijst met praktijkvoorbeelden

Tussen mei 2006 en januari 2007 is gewerkt aan het inventariseren van meer dan tachtig praktijkvoorbeelden op het gebied van natuur en gezondheid, zoals Green Gym, Speeldernis, Osiragroep-tuinen en Artalievegoedgroep-Hamingen. Eerdergenoemde prioritaire beleidsthema's zijn daarbij in het achterhoofd gehouden. Aangezien er nog geen besluit genomen is over het toekomstig beheer van de database, zijn de praktijkvoorbeelden vooralsnog opgenomen in een tweetal Excel-lijsten met een beperkte zoekfunctie; één hoofdlijst en een nevenlijst. In de toekomst kunnen de voorbeelden Natuur en Gezondheid uit deze lijsten opgenomen worden in de definitieve website/database Natuur en Gezondheid. De hoofdlijst bevat nu een veertigtal uiteenlopende praktijkvoorbeelden die in belangrijke mate voldoen aan gestelde selectiecriteria. Zij komen het meest in aanmerking om in de website/database opgenomen te worden. Een aantal ervan is al in het huidige prototype van de website/database opgenomen. De betreffende voorbeelden zijn vetgedrukt in de excellijst. Behalve de hoofdlijst, is ook een nevenlijst met overige voorbeelden samengesteld. Deze lijst bevat een vijftigtal praktijkvoorbeelden die aanvullende inspiratie kunnen leveren voor praktijkmensen en onderzoekers bij het realiseren van nieuwe praktijken en voortgaand praktijkonderzoek.

3 Handreikingen voor lokale bestuurders

Doel, doelgroep en opzet

Het product *Handreikingen voor lokale bestuurders* heeft als doel hulp en ondersteuning te bieden aan lokale en regionale bestuurders bij het opzetten, continueren, behouden of verbeteren van praktijken op het gebied van Natuur en Gezondheid.

De handreikingen richten zich op specifieke groepen lokale en regionale bestuurders die betrokken zijn bij een bepaald type praktijkvoorbeeld en die overwegen om het thema Natuur en Gezondheid nader in de praktijk gestalte te geven. De bestuurders zijn bij elk van de vier centrale praktijkvoorbeelden aangeduid.

Vier centrale praktijkvoorbeelden op het gebied van Natuur en Gezondheid zijn uitgewerkt, die aansluiten bij een viertal prioritaire beleidsthema's. Het zijn Wandelnetwerken, Groenkamers in zorgcentra, Zorgboerderijen en Natuurspeeltuinen. Ze kunnen mogelijkheden bieden voor respectievelijk het bevorderen van bewegen, preventie van gezondheidsklachten, herstel van gezondheidsklachten en de ontwikkeling van kinderen. Van elk type praktijkvoorbeeld is de opzet en de werking geschetst, zowel vanuit wetenschappelijke perspectief, als vanuit praktijkervaringen. Bij elk type praktijkvoorbeeld is daarna een overzicht weergegeven van de kansen en belemmeringen waar bestuurders mee in aanraking komen bij het opzetten, continueren en behouden van dergelijke praktijken. De kansen en belemmeringen zijn vertaald in een aantal handreikingen.

Handreikingen Wandelnetwerken - bevorderen van bewegen

Bestuurders van gemeenten, GGD's, recreatieinstellingen, projectontwikkelaars en milieubeweging, en terreinbeheerders/eigenaren:

- verbeter de regionale bestuurlijke samenwerking om een soepele aanleg te bevorderen van regionale wandel-/fietspaden die bestuurlijke organisatiegrenzen overschrijden;
- zorg voor voldoende recreatiemedewerkers in gemeenten en andere organisaties;
- regel de financiering van de aanleg en onderhoud van wandelroutes op structurele wijze;
- verhoog de bekendheid van een organisatie als Wandelnetwerken bij de lokale gezondheidssector en bij bewoners;
- tracht ruimtelijke barrières op te heffen die de verbinding stad en ommeland bemoeilijken;
- houd bij de aanleg van nieuwe infrastructuur voor snelverkeer rekening met bestaande voetgangers- en fietsinfrastructuur.

Handreikingen Groenkamers zorgcentra - preventie gezondheidsklachten

Bestuurders van gemeenten, provincies, welzijnssector, ouderenzorgsector, zorgverzekeraars en bedrijfsleven:

- houd rekening met specifieke behoeften en mogelijkheden van de gebruikersgroep;
- vul waar nodig de kennislacune over positieve gezondheidseffecten van natuur aan bij bestuurders;
- schenk naast aandacht voor 'vorm' en kwantiteit, ook aandacht aan 'inhoud' en kwaliteit van de zorginstelling;
- tracht voor groenprojecten in zorginstellingen een vergelijkbare financieringsbasis te scheppen, als voor begrotingsposten 'interieur' en 'kunst';
- bedenk immers dat groen en de ermee gepaard gaande effecten op gezondheid een visitekaartje van een zorginstelling kunnen worden en bij kunnen dragen aan imagoverbetering;
- probeer bredere steun te organiseren voor innovatieve concepten als Groenkamers;

Handreikingen Zorgboerderijen - herstel van gezondheidsklachten

Bestuurders van gemeenten, provincies, agrarische instellingen, zorgverzekeraars, en leiders van een zorgboerderij of gelijksoortige instelling:

- bewerkstellig een consistent overheidsbeleid over langere termijn;
- schep ruimte voor verbeterde financiering, wanneer nieuwe inzichten een gunstigere kosten/batenafweging van dit zorgconcept laten zien;
- ga weloverwogen om met een geleidelijke ontwikkeling van institutionalisering van het concept zorgboerderij.

Handreikingen Natuurspeeltuinen - ontwikkeling van kinderen

Bestuurders van gemeenten en provincies, en beheerders van speelplaatsen:

- zorg dat u over goede informatie beschikt met betrekking tot de relatief hoge meerwaarde(n) van natuurspeeltuinen, ten opzichte van lage kosten van aanleg en onderhoud;
- creëer voor het ontwerp van natuurspeeltuinen meer duidelijkheid over het Attractiebesluit Speeltoestellen;
- wees creatief en verander stedelijk 'kijkgroen' vaker in functioneel 'speelgroen';
- schenk ook aandacht voor het scheppen van natuurlijke spelmogelijkheden bij de inrichting van de ruimte dicht bij huis;
- tracht gelijktijdig gezondheidskansen te vergroten en risico's te vermijden bij het ontwerp en onderhoud van groene speelplekken: ga intelligent om met natuur
- neem de meerwaarde van natuurspelen ten opzichte van binnenspeelarrangementen, voor de ontwikkeling van kinderen al mee in bestuurlijke afwegingen.

4 Beleidsadvies Gezondheid en natuur verbinden

Koppeling van gezondheidsvraag en natuuraanbod

Een versterkte inzet van 'natuur' voor gezondheid ligt binnen handbereik. De nieuwe opgave is de 'sectorale apparaten' van zowel volksgezondheids-, natuur- als ruimtelijke ordeningsbeleid in onderlinge samenhang te brengen en te richten op een betere inzet van natuur voor gezondheid. De inzet van natuur - in de vorm van natuurgebieden, groen in en om de stad en cultuurlandschappen - voor gezondheid moet op regionaal niveau handen en voeten krijgen. Alleen vanuit een *regionale* vraag- en aanbodanalyse (gezondheidsvraag en natuuraanbod) kan het aanbod aangepast worden aan de vraag uit de gezondheidszorg.

Taken van overheden

De overheid heeft tot taak om het publiek belang ten aanzien van het inzetten van natuur voor gezondheid te borgen. Daarvoor hoeft de overheid de benodigde activiteiten niet zelf uit te voeren maar dient zij er wél op toe te zien dat activiteiten plaatsvinden die leiden tot het borgen van het publieke belang. De rijksoverheid heeft vanuit deze optiek de verantwoordelijkheid een ieder bewust te maken van de mogelijkheden van natuur voor gezondheid, het proces te organiseren om op nationaal niveau de relevante partijen bij elkaar te brengen (systeemverantwoordelijkheid) en voor het lokale/regionale niveau met kennis, financiële middelen en de inzet van instrumenten uit onder meer de ruimtelijke ordening de uitvoering te faciliteren. De provincies, daarin ondersteund door het IPO, hebben vanuit hun rol in het natuurbeleid de verantwoordelijkheid om op lokaal/regionaal niveau natuur zodanig vorm te geven dat de gezondheidsfunctie tot zijn recht komt. De gemeenten tenslotte hebben, daarin ondersteund door de VNG, op grond van hun verantwoordelijkheid voor gezondheid én het openbaar groen op lokaal/regionaal niveau tot taak het benodigde proces op dit niveau te stimuleren en te regisseren.

Taken van maatschappelijke organisaties

Maatschappelijke organisaties op het gebied van gezondheidszorg en natuur zijn bij uitstek in staat om, mede daartoe gefaciliteerd door de overheid, de bewustwording te stimuleren en vanuit de belangen van patiënten/consumenten te formuleren welke inzet van natuur voor de gezondheid nodig en mogelijk is. Instellingen voor gezondheidszorg en beheerders van natuur zijn in staat de uiteindelijke afstemming van natuur op de gezondheidsfunctie concreet vorm te geven via inrichting en beheer van gebieden en het bevorderen van benutting van die gebieden. De financiers van de gezondheidszorg kunnen op grond van hun specifieke wensen en een kosten-batenanalyse financieel bijdragen aan de inzet van natuur.

Aanbevelingen voor bestuurlijke organisatie

Een versterkte inzet van natuur voor gezondheid komt niet vanzelf op gang. De raden doen de volgende aanbevelingen om tot de benodigde bestuurlijke organisatie te komen:

- 1 De raden bevelen de ministers, gedeputeerden en wethouders aan binnen zes maanden hun commitment bij deze publieke belangen aan te geven door:
 - a te bepalen hoe structureel inhoud gegeven gaat worden aan de departement-overschrijdende verantwoordelijkheden en een interdepartementale beleidsintentie voor te leggen aan de volksvertegenwoordiging;
 - b aan te geven welke bijdrage vanuit de provincie verwacht kan worden en dat voor te leggen aan de Provinciale Staten;
 - c na te gaan op welke wijze de eigen verantwoordelijkheid van de gemeenten op dit moment inhoud krijgt en, zonodig, moet krijgen en voor te leggen aan de gemeenteraad;
- 2 De raden bevelen de maatschappelijke actoren aan de eigen positie te formuleren en in discussie te brengen;
- 3 De raden bevelen overheden, maatschappelijke organisaties, instellingen voor gezondheidszorg, natuurbeheerders, financiers van de gezondheidszorg en kennisinstellingen aan gezamenlijk inhoud te geven aan een nationale aanpak. In deze nationale aanpak worden de belangen van alle partijen bij elkaar gebracht, de verantwoordelijkheden in globale termen verdeeld en binnen een half jaar wordt een actieprogramma opgesteld om lokale/regionale actoren te stimuleren en faciliteren. Het nationale actieprogramma dient binnen twee jaar te leiden tot lokale/regionale uitvoeringsplannen voor het inzetten van natuur voor gezondheid.

5 Kennisagenda Natuur en Gezondheid

Doel

De Kennisagenda Natuur en Gezondheid heeft tot doel om ontbrekende kennis te schetsen die van belang is bij de toepassing van al bruikbare praktijkinzichten. Ook beoogt de agenda gewenst inzicht op langere termijn verder te vergroten. De kennisbehoefte en benodigde kennisinfrastructuur op langere termijn worden hiervoor in beeld gebracht, uitgaande van actuele politieke en beleidsthema's en van een maatschappelijke analyse van de problematiek.

Gezondheidswinst met behulp van natuur - vier hoofdelementen

De agenda is opgebouwd rond een viertal hoofdelementen: (1) Gezondheidswinst, (2) Gebruikersgroepen, (3) Natuurlijke omgeving, en (4) Bestuurlijke organisatie'. De uiteindelijk beoogde winst voor de (volks) gezondheid wordt bepaald door een wisselwerking tussen gebruikersgroepen, natuurlijke omgeving en bestuurlijke organisatie. De onderlinge

relaties tussen de hoofdelementen zijn van groot belang. Aangezien elk hoofdelement weer is onderverdeeld in verschillende typen en deelaspecten, omvat het geheel veel verschillende relaties die waardevol kunnen zijn.

Het model van de vier hoofdelementen blijkt van nut te zijn bij de realisering van belangrijke beleidsthema's. Het toont namelijk de bijdragen die het veld 'natuur en gezondheid' aan de verschillende beleidsthema's kan leveren. Ook verduidelijkt het model de multifunctionaliteit van een natuurlijke omgeving bij het bereiken van gezondheidswinst. Wanneer VWS, LNV, VROM, JG, WWI en OCW gezamenlijk input leveren voor het terrein natuur en gezondheid, ontstaat er een meerwaarde voor veel beleidsthema's. Er is ook een rol voor maatschappelijke organisaties en individueel initiatief.

Kennisagenda - belangrijke kennisvragen op een rij

Voor elk van de vier hoofdelementen geeft de kennisagenda hoofd- en deelvragen. Belangrijke accenten zijn:

Gezondheidswinst. De nadruk ligt op het bepalen van de effectiviteit van bepaalde praktijken op het gebied van natuur en gezondheid. (a) Wat zijn de gezondheidseffecten van het inzetten van natuur; in welke mate treden deze op (kosten-baten verhouding)? (b) Hoe zijn voor de verschillende gebruikersgroepen met behulp van natuur intelligente combinaties van effecten te bereiken, zodanig dat optimale gezondheidswinst optreedt?

Gebruikersgroepen. De nadruk ligt op het betrekken van kinderen en ouderen. (a) Welke aspecten van de prioritaire gebruikersgroepen zijn van belang bij het bereiken van de beoogde gezondheidswinst? (b) Op welke wijze beïnvloeden conditionering, verwachtingen en bewustwording bij een specifieke gebruikersgroep de gezondheidswinst van een bepaalde natuuractiviteit?

Natuurlijke omgeving. De nadruk ligt op het ontwikkelen van meer kennis over de mogelijkheden waarop natuur is toe te passen om specifieke gezondheidswinst te bereiken. (a) Welke typen natuurlijke omgevingen zijn voor de verschillende gebruikersgroepen het meest geschikt om de gewenste gezondheidswinst te realiseren? (b) Hoe zijn diverse typen natuur en natuuractiviteiten zodanig in te richten dat ze bruikbaar en aantrekkelijk zijn voor verschillende groepen gebruikers en optimaal kunnen bijdragen aan hun gezondheid?

Bestuurlijke organisatie. De nadruk ligt op het verkrijgen van inzicht in de bredere maatschappelijke kosten die uit te sparen zijn met behulp van een gerichte inzet van natuur. (a) Wat is de optimale rolverdeling tussen de betrokken organisaties, om met behulp van natuur gezondheidswinst te bereiken? (b) Hoe zijn diverse bestuurlijke aspecten (financiën, verantwoordelijkheden, samenwerking en handelingsperspectief) zodanig te organiseren, dat de juiste typen en hoeveelheden natuur bereikt worden?

Bij de latere uitwerking van de kennisagenda zal speciale aandacht gegeven moeten worden aan een nadere specificatie van te onderzoeken relaties tussen de vier hoofdelementen. De wijze waarop is hieronder aangegeven.

Benodigde infrastructuur voor kennisontwikkeling

Naast de positieve aanwijzingen uit het eerste deeladvies, is er toenemende maatschappelijke belangstelling en hebben veel beleidsthema's en actuele politieke prioriteiten raakvlak met het terrein van natuur en gezondheid. Het is daarom van groot belang om de aanzetten voor infrastructuur die er in Nederland zijn, uit te bouwen naar een Europees kennisnetwerk. Het faciliteren van een 'lerend netwerk', waar onderzoekers en personen uit de lokale praktijk van natuur en gezondheid elkaar periodiek ontmoeten, is essentieel. Het gaat hier om een participatieve onderzoeksmethode met consultatie van alle betrokkenen. Aan de hand van uitkomsten van periodieke besprekingen in het lerend netwerk wordt een dynamisch onderzoeksprogramma natuur en gezondheid verder uitgewerkt en benut. De database met praktijkvoorbeelden Natuur en Gezondheid kan hierbij een waardevol instrument vormen.

Bij de toekomstige vertaling van de kennisvragen in onderzoeksvragen, zullen de relaties die voor een bepaalde onderzoeksvraag relevant zijn, zorgvuldig moeten worden gespecificeerd naar de deelaspecten van de hoofdelementen. Dit kan het beste gebeuren met behulp van enkele workshops met onderzoekers en stakeholders. Het verdient aanbeveling om in elk geval deelaspecten te kiezen die raakvlakken hebben met de betrokken beleidsthema's. Preventie, jeugd, aandachtswijken en gezonde leefomgeving zijn centrale thema's van het kabinet. Een focus van de onderzoeksvragen op deze vier thema's lijkt grote meerwaarde te kunnen leveren.

Een aanvullend onderzoeksprogramma op lopende onderzoeken en programma's is het meest geschikt. Groeiende aanwijzingen voor gezondheidswinst en andere maatschappelijke baten van natuurlijke omgevingen, naast grote wetenschappelijke uitdagingen op het gebied van natuur en gezondheid, rechtvaardigen een aanvullend onderzoeksprogramma met een 'lerend netwerk':

1	Fundamenteel onderzoek	6 miljoen euro / 5 jr
2	Vernieuwend kleinschalig onderzoek	2 miljoen euro / 5 jr
3	Monitoring en evaluatie van praktijkvoorbeelden	2 miljoen euro / 5 jr
4	Lerend netwerk van onderzoekers en praktijkdeskundigen	1 miljoen euro / 5 jr

Samenvattend is een eenmalige investering van circa 11 miljoen euro voor de komende vijf jaar voldoende om de kansen die natuur biedt voor de gezondheidszorg optimaal te onderzoeken.

Gebruikte afkortingen

COS	Commissie voor Overleg Sectorraden
GGD	Gemeentelijke Geneeskundige Dienst
GR	Gezondheidsraad
JG	Programmadirectie Jeugd en Gezin
Innonet	Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster
IPO	Interprovinciaal Overlegorgaan
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
RGO	Raad voor Gezondheidsonderzoek
RLG	Raad voor het Landelijk Gebied
RMNO	Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek
VNG	Vereniging voor Nederlandse Gemeenten
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en Milieu
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WWI	Programmadirectie Wonen, Wijken en Integratie
ZonMw	Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en zorginnovatie

Summary of products on Nature and Health

1 Introduction

Findings of the first partial advisory report on Nature and Health

The first advisory report on Nature and Health dating from 2004, compiled by the Health Council and the Advisory Council for Research on Spatial Planning, Nature and the Environment (RMNO), in cooperation with the Advisory Council on Health Research (RGO), the Innovation Network (Innonet), The Council for the Rural Area (RLG) and the Consultative Committee of Sector Councils (COS), explored the available scientific knowledge relating to the extent to which nature has positive benefits for health. One aspect of this study looked at indications for a direct positive relationship between nature and health. A further aspect explored the specific status of knowledge for some five socially relevant working mechanisms. The general conclusion of the first advisory report was:

“The consistent indications, arising from a broad range of experimental and descriptive research projects, support the belief that nature exercises a positive influence on health. If the assumptions on the type and extent of this influence are confirmed in subsequent research, this will underline the importance of greater attention being paid in government policy to green interventions which are experienced in practice by many people as beneficial to health.”

Requirements from policy for a second advisory report

Against the background of the above-mentioned conclusion from part 1 and increasing social relevance, the desires based on the policies of the Ministries of Health, Wellbeing and Sport (VWS), Agriculture, Nature and Food Quality (LNV) and Housing, Spatial Planning and the Environment (VROM), and in consultation with the Health Council, the Advisory Council for Health Research and the Advisory Council for Research on Spatial Planning, Nature and the Environment have been translated into a project plan on Nature and Health Part 2.

The desires expressed by the Ministries can be summarized as follows: to assist the government and administrators in the private sector in achieving attractive and user-friendly types of nature and nature activities or an appropriate use of nature such that this can contribute to the good health of specific user groups. In terms of the practical application of the insights and recommendations from the first advisory report, the prime focus should be on making knowledge which is already in existence more readily available, and offering guidelines to local administrators. In addition, conducting a review of essential practical knowledge which is lacking and

the knowledge infrastructure which is necessary for the coming years can contribute to expanding the desired insight into the longer term.

The Ministries see an important role for a series of meetings with the network of actors in Nature and Health in disseminating and implementing the practical knowledge which is already available. They have requested the development of a range of practice-oriented products to complement these meetings. The focus in this whole project should be directed towards four policy themes: prevention of health complaints, remedying of health complaints, physical exercise and recreation, and child development.

The requirements of VWS, LNV and VROM formed the basis for a joint request for a recommendation on Nature and Health from the Advisory Council for Research on Spatial Planning, Nature and the Environment, in cooperation with the Council for Health Research (RGO) and the Council for the Rural Area (RLG).

Meetings and products of the second advisory report

The Nature and Health project started in the Spring of 2006. To promote the dissemination and implementation of existing practical knowledge, and to gain input for the products to be developed, planned actions included the following meetings which were held with the network of actors:

- Congress on: ‘The Green, Healthy City’ 11/2005, in advance of the start of the project;
- Round table meeting on Nature and Health with local authorities in 9/2006;
- Brainstorming session on Nature and Health with local users in 2/2007;
- Congress on: ‘Nature and Health, How to move forward?’ in 4/2007.

Based in part on these meetings, the following additional application-oriented products have been developed. They form a cohesive package of proposals. They will be explained in the following paragraphs:

- Prototype of a website/database with examples from practice;
- Related excel lists with some eighty examples from practice;
- Guidelines for local government/managers/administrators;
- Policy recommendations on linking health and nature
- Knowledge agenda.

2 Prototype website/database with examples from practice

Objective and target group

With a view to making available already existing practical knowledge, the intended website/database with practical examples on Nature and Health has a twofold objective. On the one hand, drawing on a large number of practical examples and search options, it should inform, inspire and

encourage local and regional parties to promote the application of existing insights on nature and health in practice. On the other hand, the website/database aims to offer a useful and inspiring source of practical examples, also for researchers, as the starting point for further research on building up 'evidence', and to promote the application of existing insights.

In line with the broad objective, the target group for the website/database is also broad. The primary focus is with those involved in practice within local municipalities, provinces, recreation authorities and Municipal Health Services (GGD). In addition, the database fulfils a function for a wide range of researchers and other interested parties. On the one hand, these parties can make use of the practical examples; on the other, it is important that these parties also feed the database with new examples from practice and with insights from continuing research. This will generate a dynamic, up to date database which can play a unifying role between different sectors in society.

Prototype Nature and Health website/database

The prototype of the Nature and Health website/database with the practical examples mentioned can be viewed at www.natuurengesondheid.nl. This is a demonstration site which currently contains some 25 examples which have been elaborated in detail. The examples can be searched using a number of search categories and key terms. As no decision has yet been made on the future management of the database, the site has not been officially launched. You are therefore requested not to disseminate the information further to other parties. It is expected that in due course a communication plan will be drawn up to officially launch the database.

Main and sub-list with practical examples

Between 2006 and January 2007, an inventory was made of more than eighty practical examples in the area of Nature and Health, such as Green Gym, Speeldernis, Osira Group Gardens and Artalievegoedgroep-Hamingen. The priority policy themes mentioned previously were borne in mind here. As no decision has yet been taken on the future management of the database, the practical examples have for the time being been put into two Excel lists with a limited search function; one main list and a sub-list. In the future, the Nature and Health examples from these lists will be included in the definitive Nature and Health website/database. The main list currently comprises some forty different practical examples which are generally in line with the selection criteria as defined. These are the most appropriate examples for inclusion in the website/database. A number of them have already been included in the current prototype website/database. The relevant examples have been indicated in bold in the excel list. Apart from the main list, a sub-list has been compiled with further examples. This list contains some fifty practical examples which can provide additional inspiration for those involved in practice and for researchers in achieving new practices and continuing practical research.

3 Guidelines for local authorities

Objective, target group and structure

The guidelines product for local authorities is intended to offer help and support to local and regional managers in setting up, continuing, maintaining or improving practices in the area of Nature and Health.

The guidelines focus on specific groups of local and regional managers who are involved in a particular type of practical model and who are considering further developing the Nature and Health theme in practice. The relevant managers are indicated in each of the four practical models.

Four key practical models have been developed in the area of Nature and Health, relating to four priority policy themes. These are Walking Networks, Green Rooms in Care Centres, Care Farms and Nature Playgrounds. They can offer opportunities for promoting physical exercise, preventing health problems, remedying health complaints, and child development. The structure and effects of each type of practical example have been sketched, both from a scientific perspective and from the perspective of practical experience. For each type of practical model, a summary has then been given of the opportunities and restrictions which managers may meet in setting up, continuing and maintaining such practices. The opportunities and restrictions have been translated into a number of guidelines.

Guidelines for Walking Networks - to improve physical exercise

Local authorities, Municipal Health Centres, recreational institutions, project developers and the environmental movement, and property managers/owners:

- improve the cooperation between the tiers of government regionally to promote the smooth construction of regional footpaths/cycle paths which cross the boundaries of local authorities;
- ensure there are sufficient members of staff involved in recreation within municipalities and other organizations;
- arrange structural financing for the construction and maintenance of footpaths;
- raise the awareness of organizations such as Walking Networks in the local health sector and among local residents;
- try to remove spatial barriers which obstruct the links between the city and the surrounding countryside;
- in constructing new infrastructure for fast-moving traffic, take into account existing infrastructure for pedestrians and cyclists.

Guidelines relating to Green Rooms and Care Centres - prevention of health complaints

Managers of municipalities, provinces, health sector, care for the elderly, healthcare insurers and business sector:

- take into account the specific requirements and possibilities of the user group;
- where necessary, supplement the knowledge gap among managers regarding the positive effects of nature on health;
- as well as 'form' and quantity, also pay attention to the 'content' and quality of the care institution;
- try to create a comparable finance base for green projects in care institutions, as for budget items 'interior' and 'art';
- always bear in mind that 'green' and the related health benefits can become a visiting card for a care institution and can contribute to improving the institution's image;
- try to organize broader support for innovative concepts such as Green Rooms.

Guidelines relating to Care Farms - to remedy health complaints

Managers of municipalities, provinces, agricultural institutions, healthcare insurers and managers of a care farm or similar institution:

- ensure consistency in government policy in the longer term;
- create the opportunity for improved financing if new insights indicate a more favourable cost/benefit consideration of this care concept;
- adopt a well-considered approach to gradually developing the institutionalisation of the concept of the care farm.

Guidelines for Nature Playgrounds - child development

Managers of municipal councils and provinces, and playground managers:

- ensure the availability of good information relating to the relatively high added value of nature playgrounds, in terms of low construction and maintenance costs;
- provide clearer regulations for the design of nature playgrounds relating to the Act on Amenities and Playground Equipment;
- be creative and change city 'visual green' into functional 'play green';
- also pay attention to creating facilities for outdoor play areas in a natural environment when planning the areas around housing;
- try simultaneously to increase health opportunities and to avoid risks in the design and maintenance of green play areas: treat nature with intelligence;
- when considering administrative arrangements, include the added value for child development of play in a natural environment compared to play in indoor facilities.

4 Policy Recommendations on linking Health and Nature

Linking the supply and demand of nature and health at regional level

A more extensive use of 'nature' for health is within reach. The new task is to bring together the 'sectoral institutions' of health, nature and spatial planning policy and focus on a better use of nature for health. The use of

nature - in the form of natural areas, green areas in and around the city and cultural landscapes – for health should be implemented at regional level. It is only from a regional demand and supply analysis (the demand from healthcare demand and the supply from nature) that the supply can be adapted to meet the demand from healthcare.

Government tasks

It is the task of the government to safeguard the public interest with regard to using nature for health. In so doing, the government does not have to carry out the necessary actions itself, but should ensure that activities take place which safeguard public interests. From this viewpoint, it is the responsibility of the national government to make all parties aware of the possibilities of nature for health, to oversee the process in order to bring the relevant parties together at national level (system responsibility) and to facilitate the implementation at local/regional level with knowledge, financial resources and the use of instruments from, for example, spatial planning.

The provinces, which play a role in formulating policies relating to nature, are responsible for organizing natural resource such that the function of nature for health is realized at local/regional level. In so doing, they are supported by the Inter-provincial Consultative Body (IPO). On the grounds of their responsibility for health and the public green areas at local/regional level, the municipalities, supported by the Association of Netherlands Municipalities (VNG), have the task of stimulating and directing the necessary process at this level.

Tasks of the social organizations

Social organizations in the field of healthcare and nature are excellently able, partly facilitated by the government, to stimulate awareness and from the interests of patients/consumers to formulate what use of nature is needed and possible for the benefit of health. Healthcare institutions and managers of natural environments are in a position to provide a firm structure for how nature can be applied in order to fulfil its function in the promotion of health by organizing and managing nature areas and promoting the use of these areas. Those financing healthcare can make a financial contribution to the use of nature on the basis of their specific wishes and on a cost-benefit analysis.

Recommendations for the administrative organization

A more extensive use of nature for health will not come about of its own accord. The local authorities propose the following recommendations for achieving the necessary administrative organization:

- 1 The councils recommend the ministers, members of parliament and local councillors to indicate their commitment to these public interests within six months by:

- a Determining how supra-departmental responsibilities will be structured presenting an interdepartmental policy intention to parliament;
 - b Indicating the contribution which can be expected from the provinces and by presenting this to Provincial Council;
 - c Investigating how the own responsibility of the local councils currently manifests itself and, if necessary, what form this should take, and presenting this to the municipal council.
- 2 The councils recommend the societal actors to formulate their own position, and to ensure this is included in the discussion.
 - 3 The councils recommend government bodies, social organizations, healthcare institutions, nature managers, financiers of healthcare and knowledge institutions to together formulate a national approach. This national approach will bring together the interests of all parties; the responsibilities will be shared in global terms and within six months an action programme will be drawn up to stimulate and facilitate local/regional actors. The national action programme should within two years lead to local/regional implementation plans for applying nature for health.

5 Knowledge Agenda on Nature and Health

Objective

The objective of the Knowledge Agenda on Nature and Health is to outline the practical knowledge which is lacking and which is needed for the effective application of the various practical insights. A further aim of the Agenda is to meet the need to broaden insights into the longer term. The knowledge requirements and the knowledge infrastructure necessary to meet these requirements in the longer term will be catalogued, based on current political and policy themes and on a societal analysis of the issue.

The agenda has been constructed around some four key elements: (1) health benefits, (2) user groups, (3) the natural environment and (4) the administrative organization. The possible health benefits to be anticipated will be determined in the exchanges between user groups, the natural environment and the administrative organization. The inter-relationships between the key elements are of prime importance. As each key element is further split into different types and sub-aspects, the Knowledge Agenda as a whole comprises a broad range of different relations, all of which can be of considerable value.

The model of the four key elements appears to have a useful role in the achievement of important policy themes. The model shows the contributions which can be forthcoming from the field of Nature and Health for the various policy themes. The model also clearly demonstrates the multifunctionality of the natural environment in generating health benefits. If VWS, LNV, VROM, JG, WWI and OCW work together in providing input for the field

of nature and health, this will create added value for a large number of policy themes. Societal organizations and individual initiatives can also play a significant role here.

Knowledge Agenda – a summary of the key knowledge questions

The knowledge agenda indicates prime and sub-issues for each of the key elements. The prime areas of emphasis are:

Health benefits. The emphasis is on determining the effectiveness of particular practices in the area of nature and health. (a) What health effects are derived from making use of nature; to what degree to these effects actually occur (cost-benefit relationship)? (b) How can intelligent combinations of effects be achieved for the different user groups using nature, such as to achieve optimum health benefits?

User groups. The emphasis is on involving children and parents. (a) What aspects of the priority user groups are important in achieving the desired health benefits? (b) In what way do conditioning, expectations and awareness influence the health benefits of a particular nature activity for a specific user group?

Natural environment. The emphasis is on developing more knowledge about the possibilities for applying nature to achieve specific health benefits. (a) What types of natural environments are most suitable for the different user groups to achieve the desired health benefits? (b) How can diverse types of nature and nature activities be organized so that they are attractive for different groups of users and can make an optimum contribution to health?

Administrative organization. The emphasis is on gaining insight into the broader social cost savings which can be made by focusing on the use of nature. (a) What is the optimal division of roles between the organizations involved in order to achieve health benefits using nature? (b) How can diverse administrative aspects (finances, responsibilities, cooperation and operational perspectives) be organized such that the right types of nature are used and to the most appropriate extent?

When the Knowledge Agenda is developed further at a later stage, specific attention will have to be paid to defining the relations between the four key elements in greater detail. An indication is given below of how this can be achieved.

Required infrastructure for knowledge development

In addition to the positive indications from the first partial advisory report, social interest in this issue is increasing, and many policy themes and current political priorities have areas of overlap with the field of nature and health. It is therefore essential to broaden the initial activities on infra-

structure which are already in place in the Netherlands into a European knowledge network. Facilitating a ‘learning network’ where researchers and individuals involved locally in the field of Nature and Health regularly meet with one another is an essential requirement. A dynamic research programme on nature and health will be further elaborated and applied, based on the outcomes of regular discussions in the learning network. The database with practical examples on Nature and Health may be a useful tool here.

In the future translation of the knowledge questions into research questions, the relations which are relevant for a particular research question should be carefully specified in line with the sub-aspects of the key elements. This can best be done by organizing a number of workshops with researchers and stakeholders. It is in any event recommended to choose sub-aspects which have some overlap with the central themes of Cabinet policy. Preventative measures to promote good health, youth issues, problem neighbourhoods and a healthy living environment are the key themes of the Cabinet. Considerable added value could be derived from focusing the research questions on these four themes.

A further research programme on current research projects and programmes is most desirable. Increasing indications for health benefits and other social benefits of natural environments, as well as major scientific challenges in the area of nature and health justify a further research programme with a ‘learning network’.

1. Fundamental research	6 mln euro / 5 years
2. Innovative small-scale research	2 mln euro / 5 years
3. Monitoring and evaluating practical examples	2 mln euro / 5 years
4. Learning network of researchers and experts from practice	1 mln euro / 5 years

In conclusion, a one-time investment of ca. 11 million euro for the coming five years is sufficient to conduct optimal research into the opportunities which nature offers for healthcare.

Abbreviations

COS	Commissie voor Overleg Sectorraden / Consultative Committee of Sector Councils
GGD	Gemeentelijke Geneeskundige Dienst / Municipal Health Service
GR	Gezondheidsraad/ Health Council
JG	Programmadirectie Jeugd en Gezin / Sphere of work of the Project Minister for Youth and the Family
Innonet	Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster / Innovation Network for Green Areas and the Agricultural Sector
IPO	Interprovinciaal Overlegorgaan / Inter-provincial Consultative Body
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit / Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality
OCW	Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap / Ministry of Education, Culture and Science
RGO	Raad voor Gezondheidsonderzoek / Advisory Council for Health Research
RLG	Raad voor het Landelijk Gebied / Council for the Rural Area
RMNO	Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek / Advisory Council for Research on Spatial Planning, Nature and the Environment
VNG	Vereniging voor Nederlandse Gemeenten / Association of Netherlands Municipalities
VROM	Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en Milieu / Ministry of Housing, Spatial Planning and the Environment
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport / Ministry of Health, Wellbeing and Sport
WWI	Programmadirectie Wonen, Wijken en Integratie / Sphere of work of the Project Minister for Housing, Communities and Integration
ZonMw	Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en zorginnovatie / Netherlands Organization for Health Research and Development

1 Inleiding

1.1 Maatschappij in verandering

De maatschappij heeft in toenemende mate te kampen met aandoeningen als overgewicht, stress, astma, hart- en vaatziekten, burn-out, depressie en diabetes. De aandoeningen komen in sterkere mate voor in steden dan op het platteland en brengen hoge maatschappelijke kosten met zich mee, in de vorm van noodzakelijke medische kosten, uitval uit het arbeidsproces en andere sociale kosten. Daarnaast wordt de vrijetijdsbesteding van kinderen steeds meer door TV en internet bepaald, in verhouding tot buitenspelen. Meer in het algemeen kennen Nederlanders een groeiende bewegingsarmoede, mede gekoppeld aan het verdwijnen van speelveldjes en voetbalvelden in de stad. Verder wordt de maatschappij als gevolg van de vergrijzing in toenemende mate geconfronteerd met aandoeningen zoals Alzheimer of verminderde mobiliteit.

De consequenties van hierboven genoemde ontwikkelingen zijn groot. Het legt ondermeer een groter beslag op de zorg en versterkt de behoefte van sociale contacten dicht bij huis. De kosten van de zorg stijgen met de dag. Het is daarom niet gek dat er naar oplossingen worden gezocht, aanvullend op specifieke medische maatregelen, om mensen gezond te maken en te houden. Deze notitie beschrijft de mogelijkheden om natuur (en 'groen' in het algemeen) in te zetten voor gezondheidsbevordering/gezondheids-winst, en welke kansen en belemmeringen bestuurders kunnen tegenkomen, vertaald in suggesties, tijdens dit proces.

1.2 Naar het deelproduct 'Handreikingen voor lokale bestuurders'

Voortraject Natuur en Gezondheid - eerste deeladvies

In het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid van GR/RMNO (2004) is gekeken naar de stand van de wetenschap met betrekking tot de vraag in welke mate natuur een positieve werking heeft op de gezondheid. Negatieve effecten zijn in dit kader niet onderzocht. Uit het onderzoek kwam naar voren dat er vijf werkingsmechanismen zijn waar natuur invloed op heeft en die op hun beurt weer de gezondheid beïnvloeden. Deze mechanismen zijn: 1) herstel van stress en aandachtsmoeheid, 2) stimuleren tot bewegen, 3) vergemakkelijken sociaal contact, 4) bevorderen van de optimale ontwikkeling van kinderen en 5) mogelijkheid bieden voor persoonlijke ontwikkeling en zingeving.

Het deeladvies stelt dat er duidelijke aanwijzingen zijn voor de positieve invloed van natuur op de gezondheid via bovengenoemde mechanismen. Onderzoek wijst uit dat er sterke aanwijzingen zijn dat natuur kan helpen bij het herstel van stress en aandachtsmoeheid. Verder is naar voren geko-

men dat natuur de gezondheid ook indirect kan beïnvloeden door mensen aan te zetten tot bewegen. Er zijn ook aanwijzingen voor een mogelijke relatie tussen natuur en het vergemakkelijken van sociale contacten. Wat betreft het vierde mechanisme, bevorderen van een optimale ontwikkeling van kinderen, is uit onderzoek gebleken dat het plausibel is dat de cognitieve, motorische en sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen baat heeft bij gevarieerd, regelmatig en direct contact met natuur. En met betrekking tot persoonlijke ontwikkeling en zingeving blijkt dat natuur voorwaarden schept voor zingeving.

Project Natuur en Gezondheid - tweede fase

Het tweede deelproject richt zich op de praktische toepassing van de bestaande inzichten door, met name, lokale partijen. Hiertoe wordt het wetenschappelijke perspectief van het eerste deeladvies uitgebreid met een meer maatschappelijk en praktijkgericht perspectief. De drie betrokken departementen (VWS, LNV en VROM) hebben specifiek gevraagd naar 'het beschikbaar maken van reeds bruikbare kennis en het bieden van praktische handvatten voor de wijze waarop met name lokale overheden en recreatieschappen de inzichten en aanbevelingen uit het eerste deeladvies toe kunnen passen bij herziening van hun ruimtelijke ordeningsbeleid'.

Vanuit deze invalshoek worden uiteenlopende producten ontwikkeld om de toepassing van bestaande inzichten te bevorderen. Ook worden kennislacunes aangewezen. Hierbij wordt uitgegaan van de vier prioritaire beleids-thema's die zijn aangegeven door de departementen, namelijk:

- 1 Natuur en herstel van gezondheidsklachten
- 2 Natuur en preventie van gezondheidsklachten
- 3 Natuur en bewegen/recreatie
- 4 Natuur en ontwikkeling van kinderen.

Deze thema's komen terug in de behandelde praktijkvoorbeelden in dit document.

Het voorliggende rapport is één van de deelproducten van het door de departementen LNV, VROM en VWS gevraagde project. Het levert een inventarisatie van handreikingen voor lokale bestuurders als het gaat om de toepassing van bestaande inzichten op het gebied van natuur voor gezondheid. Het geheel is voorzien van bijbehorende praktijkgerichte suggesties voor betrokken partijen. Dit heeft tot doel om lokale bestuurders en andere relevante partijen inzichten en bruikbaar materiaal te bieden om stappen te kunnen ondernemen als het gaat om het benutten en realiseren van natuur voor gezondheid.

1.3 Conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'

Een belangrijk onderdeel van het tweede deeladvies Natuur en Gezondheid is de *Kennisagenda 'Natuur en gezondheid in maatschappelijk perspectief'*. De kennisagenda besteedt aandacht aan de vraag welke kennis nog ontwikkeld moet worden om natuur voor gezondheid te kunnen implementeren. De kennisagenda is gebaseerd op het Conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'. Dit zelfde conceptueel kader wordt ook gebruikt in dit document om de verschillende praktijkvoorbeelden die besproken zullen worden, en de daaruit voortvloeiende handreikingen, te categoriseren. Daarom hier een korte uitleg van het conceptueel kader.

Het doel van het kader is op een simpele, schematische, manier te laten zien wat beoogd wordt in dit deeladvies Natuur en Gezondheid, namelijk het behalen van gezondheidswinst met behulp van natuur. Drie hoofd factoren spelen daarin een belangrijke rol, namelijk de gebruikersgroepen, de natuurlijke omgeving en de bestuurlijke organisatie. Deze drie hoofd-factoren zijn bepalend in hoe en hoeveel gezondheidswinst te behalen is. De handreikingen per praktijkvoorbeeld zullen, voor zover mogelijk, naar aanleiding van deze drie factoren gecategoriseerd worden.

1.4 Gehanteerde begrippen

De in het projectplan en in dit document opgenomen begrippen zijn als volgt gedefinieerd:

'Natuur'

Het begrip '*natuur*' omvat zowel beschermde natuurgebieden, groen in en om de stad, plattelandsgroen en verbindingen en netwerken, waarbij het zowel om groene als blauwe natuur gaat.

'Gezondheid'

Voor de definiëring van het begrip '*gezondheid*' wordt het uitgangspunt gekozen dat gezondheid en welbevinden niet los van elkaar gezien kunnen worden: 'Fysiek, geestelijk en sociaal welbevinden hebben invloed op het ontstaan en beloop van ziekten (en vice versa) (WHO).

'Handreikingen'

Hierbij gaat het om uiteenlopende kansen en belemmeringen die lokale bestuurders kunnen ervaren bij het realiseren of benutten van natuur voor gezondheid. De kansen en belemmeringen kunnen ook gelegen zijn in onderliggende randvoorwaarden die nodig zijn voor bestuurders om optimaal hun gevraagde taak uit te voeren, oftewel natuur voor gezondheid te kunnen realiseren of te benutten.

'Lokale bestuurders'

Voor dit document hebben de departementen specifiek gevraagd naar de Handreikingen voor *lokale bestuurders*. Dit zal ook de belangrijkste doel-

groep zijn voor dit document. Het zijn uiteenlopende bestuurders op het vlak van overheid en niet-overheid, primair op gemeentelijk of vergelijkbaar niveau en in verschillende sectoren. Hierbij horen ook directies van zorginstellingen, gemeenten, waterschappen, de lokale welzijnssector, lokale ouderenzorg, of het bedrijfsleven.

'Betrokken partijen'

Waar nodig zal benadrukt worden dat ook andere 'lagen' en partijen een belangrijke rol kunnen spelen in het creëren van de juiste randvoorwaarden voor lokale bestuurders. Dit is breed opgevat. Er is gekeken naar de verschillende lagen binnen de doelgroepen. Bijvoorbeeld, een voorzitter van een raad van bestuur heeft andere kansen en belemmeringen als het gaat om het implementeren van groen voor gezondheid dan een activiteitenbegeleid(st)er. Ook ontwerpers, stedenbouwkundigen/architecten, zorgverzoekers en het bedrijfsleven kunnen daarbij een rol spelen.

1.5 Totstandkoming van dit product

Om dit onderwerp uit te diepen is (praktijk)literatuur bestudeerd, zijn interviews gehouden met betrokkenen en is een inventarisatie van overig materiaal gemaakt. Daarnaast is op 25 september 2006 een Rondetafelbijeenkomst georganiseerd met zo'n 30 genodigden vanuit onder andere de gezondheidssector, GGD's, natuursector, onderzoek en praktijk. Aan de hand van vier centrale praktijkcases zijn kansen en belemmeringen die lokale bestuurders ervaren nader uitgediept. Bij de selectie van de cases is getracht vier uiteenlopende voorbeelden te kiezen die aansluiten op de vier prioritaire beleidsthema's die door de departementen aangereikt zijn. Ten slotte is op 25 april 2007 het congres 'Natuur en Gezondheid: hoe verder?' gehouden, waar de ontwerpproducten, waaronder 'Handreikingen voor lokale bestuurders', in workshops en plenaire sessies besproken zijn. De aanwezigen konden nog input leveren. Deze input is, voor zover mogelijk, in dit product verwerkt.

1.6 Opbouw van dit deelproduct

In de hoofdstukken 2, 3, 4 en 5 van dit document worden vier praktijkvoorbeelden op het gebied van gezondheidswinst met behulp van natuur uitgediept en in handreikingen uitgewerkt. Er zijn themaspecifieke en themaoverschrijdende handreikingen aangegeven voor elk van de vier beleidsthema's die zijn aangereikt door de departementen en voor het onderwerp in het algemeen. Daarbij is getracht de handreikingen breder te trekken dan alleen het praktijkvoorbeeld dat besproken wordt. Met name zijn ook andere situaties in ogenschouw genomen. In hoofdstuk 6 worden overlapende handreikingen besproken. De themaspecifieke kansen en belemmeringen zijn vertaald in themaspecifieke suggesties voor betrokken partijen in hoofdstuk 7.

2 Praktijkvoorbeeld: wandelnetwerken

2.1 Inleiding

Het bevorderen van *bewegen*, een van de speerpunten van het beleid van de departementen, kan middels verschillende activiteiten in de natuur worden gedaan, zoals via wandelen, fietsen, roeien, kanoën, en andere openluchtsporten.

Om wat dieper in te gaan op het onderwerp van het bevorderen van bewegen, en de daarbij horende handreikingen voor lokale bestuurders, is hier gekozen om specifiek te kijken naar een voorbeeld van wandelen via wandelnetwerken. Er is daarbij echter getracht de handreikingen, en de daar bijkomende suggesties, breder te trekken naar alle openluchtsporten.

Voordat er verder op het onderwerp wordt ingegaan is het goed om kort stil te staan bij de vraag over wie we het hebben bij 'lokale bestuurders'. In de kolom hier linksonder zijn de verschillende bestuurdersgroepen die bij het onderwerp 'bevorderen van bewegen' betrokken zouden kunnen zijn weergegeven. In de kolom ernaast (rechtsonder) staat de functiedoelgroep. Hiermee wordt bedoeld de groep op wie het 'bevorderen van bewegen' betrekking zou kunnen hebben.

BESTUURERSDOELGROEP	GEbruikersDOELGROEP
<ul style="list-style-type: none"> • Gemeenten • GGD's • Recreatieinstellingen • Projectontwikkelaars • Milieubeweging • Waterschappen • Terreinbeheerders/eigenaren 	<ul style="list-style-type: none"> • Iedereen • Mensen met overgewicht • Mensen met stress/burn-out • Mensen met andere ziektenbeelden, zoals diabetes of hartproblemen

2.2 Schets van thematische behoefte

In kranten en tijdschriften is een steeds vaker voorkomend onderwerp dat mensen in Nederland te weinig bewegen. Het thema krijgt dus veel media-aandacht. Meer mensen hebben te kampen met overgewicht, en lopen hierdoor meer risico op bijvoorbeeld hart- en vaatziekten en diabetes. Slechts 45% van de Nederlandse bevolking voldoet aan de bewegingsnormen (ten minste vijf dagen per week 30 minuten matig intensief bewegen), en maar liefst 12% van de Nederlanders haalt geen enkele dag 30 minuten lichaamsbeweging van enige intensiteit (uit: Natuur en Gezondheid, Deel 1, p.17). Het is voor mensen niet meer vanzelfsprekend om met enige regelmaat te bewegen. Mensen lopen of fietsen niet meer naar hun werk, maar nemen vaak de auto of trein. Overdag zit men vaak uren achter een bureau op de werkplek en 's avonds is men te moe om achter de televisie vandaan te

komen. Zelfs kinderen spelen minder buiten en bewegen daarom ook steeds minder. Met het oog op de volksgezondheid moet bewegen dus gestimuleerd worden.

Het ministerie VWS is in dit kader het Actieprogramma Bewegen en het Actieprogramma Jeugd en Bewegen gestart. Een eerste uitdaging is om mensen ervan bewust te maken dat bewegen belangrijk is. Een tweede uitdaging, een verantwoordelijkheid die niet zozeer bij de nationale overheid maar meer bij lokale overheden hoort, is het invulling geven aan de vragen waar en hoe mensen het beste kunnen bewegen. Op dit gebied zou de kennis nog verder ontwikkeld moeten worden.

2.3 Opzet en werking van Stichting Wandelplatform en dergelijke praktijkvoorbeelden

Als case study is hier gekozen om te kijken naar de stichting Wandelplatform, een organisatie die vooral bekend is door de lange-afstandswandelpaden (LAW). Het Platform wil wandelen een plaats geven in de samenleving. Hiertoe legt het een netwerk van LAW's aan, behartigt het de belangen van wandelaars en werkt aan de bevordering van wandelen in het algemeen. De ambitie van het Wandelplatform voor de toekomst is dat elke grote stad in Nederland een kwalitatief hoogwaardig en fijnmazig wandelnetwerk heeft, met verbindingen naar bestemmingen in het buitengebied.

Gezondheidswinst: wat is er bekend uit de wetenschap en de praktijk? *Wetenschap*

Één manier om bewegen te bevorderen is door middel van het benutten van natuur en groen bij mensen in de buurt, en in parken, bossen en natuurgebieden op grotere afstand. In het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid komt naar voren dat natuur de gezondheid ook indirect kan beïnvloeden door aan te zetten tot bewegen: “Een minderheid van de Nederlandse bevolking (45%) voldoet aan de bewegingsnorm [...] terwijl bewegen juist een positief effect heeft op tal van gezondheidsdeterminanten, waaronder overgewicht. Ook verlaagt bewegen de kans op onder meer hart- en vaatziekten en diabetes mellitus (type II). [...] Er zijn aanwijzingen uit een groot aantal onderzoeken dat de omgeving inderdaad invloed heeft op de duur en intensiteit van bewegen. Het is echter veel minder duidelijk of de omgeving daarvoor ook ‘groen’ moet zijn, hoewel het beperkt beschikbare onderzoek daar wel op wijst (Natuur en Gezondheid, Deeladvies 1, p.18)”.

Het project ‘Utrecht te voet’ is een project van het Wandelplatform dat is begonnen in 2005. Voor en door het project zijn er rondom Utrecht dertien wandelroutes uitgezet. Aan het project ‘Utrecht te voet’ ligt het onderzoeksrapport ‘Ruimte voor de wandelaar’ ten grondslag; het alledaagse bewegen levert gezondheidswinst op en een aantrekkelijke buitenruimte lokt bewegen uit. Het platform let daarom bij de aanleg van paden op de

kwaliteit van de routes: ze moeten veilig zijn (zowel sociaal als verkeers-technisch), aantrekkelijk (stil en belevenswaardig) en rechtstreeks bereikbaar (van a naar b).

Praktijkervaring

Om bekendheid te geven aan het wandelnetwerk rondom Utrecht onderhoudt het Wandelplatform een website en zijn er door vrijwilligers stickers op straatlantaarns aangebracht. Daarnaast hebben de huis-aan-huisbladen veel aandacht aan het project besteed. Per maand worden er ongeveer 3500 routebeschrijvingen en folders van de website van het Wandelplatform gedownload.

Naast de projecten van het Wandelplatform zijn er in Nederland talloze populaire beweeg- en recreatie praktijkvoorbeelden in de natuur waarvan een deel op de website met database met praktijkvoorbeelden staan (zie deelproduct ‘website/database praktijkvoorbeelden’).

2.4 Handreikingen

2.4.1 Gebruikersgroepen

Beperkt zicht op behoeften van verschillende gebruikersgroepen

Niet alle wandelaars hebben dezelfde behoefte. Er wordt vaak uitgegaan van de behoefte van de ‘hoog opgeleide witte wandelaar’, maar dat is niet de enige doelgroep. Er zou meer kennis moeten komen over de verschillende doelgroepen, waar die mensen behoefte aan hebben, wat ze aan kunnen en wat ze willen zien en beleven.

Zo is er bijvoorbeeld in Amsterdam een “aangepaste” wandelroute, genaamd ‘Voetje voor voetje’, ontworpen voor Surinaamse vrouwen die door hun huisarts tot wandelen zijn aangezet.

Een nieuw type gebruikers is moeilijk te bereiken

Uit onderzoek naar het belang van toegankelijkheid van het agrarisch gebied is gebleken dat bij de vergroting van de toegankelijkheid door extra wandelpaden, er eerder sprake was van een verschuiving van het wandelpatroon van bestaande wandelaars, dan dat daadwerkelijk het aantal wandelaars toenam. Om de mensen die weinig lopen tot het gebruik van de routes te bewegen, moet je kennelijk iets anders doen. Op de een of andere manier zou je een doorbraak moeten forceren, waardoor meer (nieuwe) mensen die dit nodig hebben voor hun gezondheid (bijv. met overgewicht) ook gebruik gaan maken van de wandelpaden.

Het Wandelplatform heeft ook ‘ommetjes’ in hun netwerk opgenomen, wat de drempel om te gaan wandelen verlaagt. Voor de mensen die wel meer willen wandelen zijn de ommetjes gekoppeld aan langere wandeltochten.

2.4.2 Bestuurlijke organisatie

Regionale bestuurlijke versnippering bemoeilijkt nieuwe aanleg wandelpaden

In bestuurlijk opzicht ('de zeggenschap') hebben organisaties zoals het Wandelplatform last van bestuurlijke versnippering. Bij de aanleg van wandelpaden moet onderhandeld worden met verschillende gemeenten, Rijkswaterstaat, recreatie- en agrarische organisaties. Dit bemoeilijkt het proces tot het komen van goede en effectieve wandelroutes en paden.

Gebrek aan gemeentelijke recreatiemedewerkers

Er zijn binnen de gemeente Utrecht vrijwel geen medewerkers die zich met recreatie bezig houden, laat staan medewerkers die ook contacten hebben met de afdeling Infrastructuur of Financiën. De afdeling Ruimtelijke Ordening heeft wel ideeën over de structuren, maar kan wandelnetwerken niet verder brengen. Het Platform Wandelnetwerk heeft daarom, tot nu toe, weinig steun gekregen vanuit de gemeente Utrecht. Uit opmerkingen tijdens het congres 'Natuur en Gezondheid: hoe verder?' kwamen gelijksoortige opmerkingen vanuit andere gemeenten en organisaties.

Financiering is niet structureel geregeld

Voor het project 'Utrecht te voet' heeft de stichting Wandelplatform geld gekregen van de gemeente Utrecht die van plan was een wandelroute aan te leggen langs forten in Utrecht. Dit was echter een 'toevalstreffer'. De financiering is verder niet structureel geregeld. Dit kan problemen opleveren voor de continuïteit en het beheer van het project. Er moet nagedacht worden over hoe de financiering het beste geregeld kan worden en wie, naast de gemeente, mogelijke financiers zijn.

Gebrek aan bekendheid van de organisatie bij lokale gezondheidssector en bewoners

De, bij de Rondetafelbijeenkomst aanwezige, directrice van de Utrechtse GGD constateerde dat deze casuspresentatie voor haar een eye-opener was: zij heeft hierin dingen gezien die zij als Utrechter en als GGD- medewerker niet wist, onder andere wat betreft het bestaan van het project Wandelnetwerken. Dit is een grote kans, maar tegelijkertijd ook een vraag hoe het komt dat zij het project nog niet kende. Er zou dus meer communicatie moeten zijn tussen bewegingsstimulerende organisaties en gezondheidsinstanties.

Promotie om nieuwe gebruikers te trekken

Tegelijkertijd is er de vraag wat er nodig is om het proces van de koppeling van natuur en bewegen te bevorderen; ofwel hoe beweeg je mensen ertoe om gebruik te maken van deze wandelpaden. Is er een promotienetwerk voor dit programma? De vraag is wie je medeverantwoordelijk moet maken om zo'n soort project verder te brengen.

Informatiemateriaal neerleggen bij huisartsen en dergelijke

Door informatiemateriaal over de wandelroutes bij huisartsen, en dergelijke gezondheidsinstanties, neer te leggen kan zowel de communicatie van het project naar gebruikers toe bevorderd worden, als het gezonde aspect van wandelen beter benut worden aangezien dergelijke instanties mensen met bepaalde gezondheidsklachten (stress, overgewicht, etc) ook wel adviseren om meer te wandelen.

2.4.3 Natuurlijke omgeving

Bestaande ruimtelijke barrières bemoeilijken verbinding stad en platteland

Het is lastig om de langeafstandswandelpaden in het buitengebied aan te sluiten op paden in de steden, want het binnenkomen in de stad is niet altijd aantrekkelijk. In veel gevallen voert de route bij binnenkomst door industriegebieden heen. Bij het uitzetten van de routes in Utrecht liep het Wandelplatform tegen barrières aan voor de verbinding stad - platteland, zoals viaducten, autowegen, waterwegen, oversteken van het spoor, weilanden, ontoegankelijke ecologische zones en moeilijke oversteken.

Nieuwe infrastructuur voor snelverkeer blokkeert bestaande wandelinfrastructuur

Er verdwijnen ook heel veel wandelmogelijkheden doordat als gevolg van de aanleg van nieuwe infrastructuur voor o.a. auto- en treinverkeer nieuwe barrières ontstaan voor voetgangersverkeer en paden plotseling "niet meer bruikbaar zijn". Er moet dus bij de aanleg van nieuwe infrastructuur rekening gehouden worden met bestaande wandel- of op andere manier bewegingspaden.

3 Praktijkvoorbeeld: groenkamers en aangepaste tuinen in zorgcentra

3.1 Inleiding

Een tweede prioritair beleidsthema van de ministeries LNV, VWS en VROM is de *preventie van gezondheidsklachten*. Dit is een onderwerp dat op veel verschillende manieren geïnterpreteerd kan worden. Onder 2.2.1 wordt aangegeven hoe preventie binnen het kader van dit deeladvies geïnterpreteerd wordt.

Om op het onderwerp van preventie van gezondheidklachten, en de daarbij horende handreikingen voor lokale bestuurders in te gaan is hier gekozen om specifiek te kijken naar het voorbeeld van groenkamers in verzorgings- tehuizen. Er is daarbij echter getracht de handreikingen, en de daar bijkomende suggesties, breder te trekken naar andere instellingen zoals groen in alle zorgcentra met een vergelijkbare (financiële) structuur, zoals ziekenhuizen, bejaardentehuizen, psychiatrische instellingen, etc.

Ook hier is de vraag van belang over wie we het hebben bij 'lokale bestuurders'. In de kolom linksonder zijn de verschillende bestuurdersgroepen weergegeven die bij het onderwerp betrokken zouden kunnen zijn. In het kolom ernaast (rechtsonder) staat de functiedoelgroep. Hiermee wordt bedoeld de groep op wie 'preventie van gezondheidklachten' betrekking zou kunnen hebben.

BESTUURERSDOELGROEP	GEbruikersDOELGROEP
<ul style="list-style-type: none"> • Gemeenten • Provincies • Welzijnssector • Ouderenzorgsector • Zorgverzekeraars • Bedrijfsleven 	<ul style="list-style-type: none"> • Iedereen, zoals: • Kinderen • Ouderen • Gezonden • Zieken

3.2 Schets van thematische behoefte

In de komende 40 jaar zal er een grote verschuiving plaatsvinden in de Nederlandse demografie, wat een belangrijk effect zal hebben op de gezondheid en zorg. In de Volksgezondheidstoekomstverkenning van 2006 van het RIVM staat: 'Een belangrijke drijvende kracht achter toekomstige ontwikkelingen in gezondheid en zorg is de demografische opbouw van de bevolking. In 2010 bereiken de eerste babyboomers de 65-jarige leeftijd. Deze vergrijzingsgolf gaat nog even door om zo rond 2040 zijn hoogtepunt te bereiken. Omdat de meeste ziekten vooral bij ouderen voorkomen, zal de ziektelast toenemen en daarmee ook het zorggebruik. In de komende

20 jaar zal hierdoor, maar ook door de huidige leefstijl en het overgewicht, de ziektelast van chronische ziekten van de oude dag met soms 40% of meer toenemen. Dit vraagt om meer zorg, maar ook om andere zorg, onder andere een verdere verschuiving van genezing naar verzorging' (http://www.rivm.nl/vtv/object_document/05519n30039.html).

Een belangrijk thema als het gaat om zorg en wat daarbij komt kijken is kwaliteit van leven. Of het nou gaat om ouderen die extra zorg behoeven, of mensen met andere zorgbehoeften door ziekte of ouderdom, *hoe* in deze zorg wordt voorzien is een belangrijk onderwerp. Dit is een onderdeel van preventie en curatie van ziekten omdat zorg bijdraagt aan het voorkomen of genezen van ziekten als het goed gedaan wordt.

Natuur kan een belangrijke rol spelen in goede zorg. Door natuur een onderdeel te maken van zorg, zoals gebeurd in het voorbeeld van Groenkamers of tuinen in verzorgingstehuizen, wordt een positief element in de levens van ouderen gebracht dat kan bijdragen aan goede levensomstandigheden en daarmee een hoge kwaliteit van leven.

3.3 Opzet en werking van Groenkamers en dergelijke praktijken

Tijdens de renovatie van het zorgcentrum Schoterhof te Haarlem in 2001-2002 werd een huiskamer ingericht als "groenkamer". Een groenkamer is een ruimte binnen een zorginstelling waar bewoners in alle rust kunnen deelnemen aan groenactiviteiten en die zodanig is ingericht dat hij ook geschikt is voor deze activiteiten. Te denken valt hierbij aan een aanrechtblok, een grote werktafel en vinyl op de grond. Omdat de groenkamer in principe alleen wordt gebruikt voor natuuractiviteiten, hebben bewoners ook de mogelijkheid om de kamer buiten de activiteiten te bezoeken. Daarnaast is er actief op zoek gegaan naar vrijwilligers om samen met medewerkers een Groenteam te vormen. Uitgangspunt hierbij was het betrekken van 55 plussers met ervaring op het gebied van natuur en groen. Hierbij valt te denken aan mensen met een volkstuin, gepensioneerde hoveniers en mensen met een brede interesse voor natuur.

Deze teams hebben in 2002 een cursus gevolgd bij de stichting Natuurlijk genieten o.l.v. Jeanette Bolk en Ciel de Smet. In deze cursus hebben de betrokkenen geleerd hoe zij de natuur kunnen integreren binnen de activiteiten en binnen het zorgcentrum en hoe zij hun enthousiasme kunnen delen met ouderen. Tijdens de eerste maanden van het project is er tevens een onderzoek gehouden naar de effecten van natuuractiviteiten op de bewoners van Zorgcentrum Schoterhof. Dit onderzoek werd uitgevoerd door drs. Paul Andreoli van Innosearch Development Support. Het onderzoek was gebaseerd op observaties en gesprekken met deelnemers van de groenactiviteiten.

Naast de Groenkamer is er in september 2005 ook een tuin met verhoogde bloembedden en een betegeld terras bij het zorgcentrum Schoterhof aangelegd. De tuin biedt de mogelijkheid om zowel de actieve als de passieve

bewoner te laten delen in de natuurbeleving. Omdat de tuin op een centrale plek is gesitueerd, kunnen ook veel bewoners vanuit hun kamer genieten van de tuin en kijken naar de verrichtingen van andere bewoners.

De tuin biedt ten opzichte van de groenkamer extra prikkels in de vorm van bijvoorbeeld de weersomstandigheden. Bovendien groeien de planten buiten beter dan op de kamer.

Bewoners kunnen daarnaast het gehele groeiproces van een plant volgen. Van zaaien en opkweken in de groenkamer tot het uitplanten en in bloei komen buiten. Verder geeft een tuin de mogelijkheid tot het zaaien van groenten en fruit waarmee uiteindelijk een kleine maaltijd kan worden bereid. In de zomer is de tuin ook gebruikt voor een tweetal evenementen. Dit werd door bewoners als zeer positief ervaren (Uit: 'Symposium', S. Gerbrandts).

Gezondheidswinst: wat is er bekend uit de wetenschap en de praktijk?

Wetenschap

Er zijn aanwijzingen uit de wetenschap dat ouderen baat hebben bij een groene omgeving. Drs. Andreoli kwam door het onderzoek "Monitoring, Evaluatie en Kennisverzameling voor het Pilotproject Senioren actief in Groenkamers" tot de volgende conclusies:

- Aandacht voor de sociale structuur en omgeving van bewoners van geriatrische en verzorgingshuizen vergroot het welbevinden van de bewoners. Groenkamers kunnen hier een belangrijke rol bij spelen. Dit kan leiden tot een besparing op aanvragen om medische zorg.
- Natuuractiviteiten leveren duidelijk een hele reeks aan herkenbare en gemakkelijk te beantwoorden aanknopingspunten welke resulteren in een veranderde wijze van dagbesteding
- Groenkamers dragen bij aan herkenning en zorgen dat inwoners betrokken raken bij de geplande activiteiten.
- Voor psychogeriatrische bewoners geldt dat de groenactiviteiten hen duidelijk betrokken kon houden bij wat er gebeurde. Omdat ieder op het gebied van natuur en groen het nodige beleefd heeft, worden groenprikkel gemakkelijk herkend.
- Groenactiviteiten bieden veel aanknopingspunten. De herkenbaarheid van de activiteiten maakt dat de groenactiviteiten ook voor de cognitief zwakkere deelnemers vertrouwd overkomen. Door de veelheid aan mogelijke activiteiten is er altijd wel een activiteit die aansluit bij de mogelijkheden van de deelnemers. Door voldoende ondersteuning worden deelnemers nauwelijks met faalervaringen geconfronteerd.

Het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid vond ook aanwijzingen voor een mogelijke relatie tussen natuur en sociale contacten: "Kan natuur ook helpen om sociale contacten aan te gaan? Ook hier zou zich dan weer een gunstig indirect effect op de gezondheid aftekenen. Mensen met veel sociale contacten voelen zich namelijk gezonder, hebben een kleinere kans op het krijgen van hart- en vaatziekten en leven langer. Bij ouderen blijkt dat het hebben van meer sociale contacten samenhangt met een kleinere

kans op depressies en verlies van cognitieve functies. [...] Er zijn "aanwijzingen voor een verband tussen groene openbare voorzieningen en sociale integratie van mensen in Chicago, met name van mensen in armoedige omstandigheden." Het wordt echter betwijfeld of de resultaten ook gelden voor Nederlandse wijken. "Over andere typen groenvoorzieningen, bijvoorbeeld volkstuinten en collectieve tuinen, en over verenigings- of groepsgebonden groene activiteiten is nauwelijks kennis uit systematisch onderzoek beschikbaar" (Natuur en Gezondheid, Deeladvies 1, p.18).

Praktijkervaring

Activiteiten, zoals zingen en spelletjes doen, kunnen bewoners van een zorgcentrum stimuleren. Met natuuractiviteiten komen echter natuurgerelateerde herinneringen naar boven, die de zintuigen opnieuw kunnen prikkelen. Vanwege het brede aanbod van activiteiten worden de deelnemers op vele gebieden gestimuleerd in plaats van op één bepaald gebied. Binnen één enkele activiteit kunnen zowel de motoriek als het geheugen worden gestimuleerd en komen meerdere zintuigen aan bod. Het zet bewoners in beweging. Volgens een medewerker van het zorgcentrum Schoterhof komen de deelnemers aan natuuractiviteiten vaker buiten, werken aan hun creativiteit en vergroten hun sociale netwerk. Dit houdt ouderen levendiger en mentaal gezonder.

Ook doen groenactiviteiten een beroep op het verantwoordelijkheidsgevoel van de deelnemers. Omdat de deelnemers in aanraking komen met levende materialen, voelen zij zich sneller verantwoordelijk voor een goede verzorging hiervan. De verzorging kan vervolgens ook onderdeel worden van een zinvolle dagbesteding voor de bewoner en kan daardoor ook extra structuur geven.

De ervaringen in Schoterhof en van de stichting Natuurlijk Genieten laten zien dat ouderen zich beter en actiever voelen door georganiseerde groenprojecten en dat daarmee de druk op het personeel afneemt. Wat gezondheid betreft snijdt het mes aan twee kanten: uit de praktijk blijkt dat zowel de ouderen als de medewerkers en vrijwilligers van de instelling zich beter voelen.

3.4 Handreikingen

3.4.1 Gebruikersgroepen

Rekening houden met mogelijkheden van de gebruikersgroep

Bij het bedenken en ontwerpen van groenactiviteiten voor verschillende doelgroepen moet rekening gehouden worden met de behoeften van de verschillende gebruikers. In een voorbeeld zoals de Groenkamer en tuin in Schoterhof gaat het om ouderen en minder validen. Met subsidie is een speciale tuin aangelegd waarin ouderen kunnen werken en genieten. De tuin is toegankelijk voor rolstoelen en rollators en de bloembakken zijn verhoogd. Voor andere gebruikersgroepen, zoals mensen met een verstandelijke handicap of burn-out, zouden andere maatregelen voor de groenactiviteiten

genomen moeten worden. Organisaties zoals Stichting Natuurlijk Genieten en Stichting Groenzorg kunnen hierover adviseren.

3.4.2 Bestuurlijke organisatie

Gebrek aan kennis over positieve gezondheidseffecten van natuur bij bestuurders

Een van de belangrijkste redenen voor het gebrek aan financiële steun voor groenprojecten is het gebrek aan kennis over de positieve effecten van natuur op gezondheid bij de bestuurders. Doelmatigheid is erg belangrijk binnen zorginstellingen. Omdat de positieve effecten van groen op de gezondheid nog niet algemeen bekend zijn, wordt het onderwerp vaak van de agenda geschrapt. Er is, zoals hierboven geschetst, al wel onderzoek gedaan naar de positieve effecten van groen op bijv. bewoners van zorginstellingen, en dit onderzoek zou daarom meer onder de aandacht van bestuurders van dergelijke instellingen moeten komen.

Bestuurders willen niet 'met kwartjes werken'

Een fenomeen waar ook aan gedacht moet worden in zorgcentra is dat bestuurders meestal niet 'met kwartjes willen werken'. Prestigeprojecten staan hoog in het vaandel en kleinere groenprojecten komen daarom minder snel op de agenda van de bestuurder. Het is daarom een idee om groenprojecten meer aanzien te geven door er bekendheid aan te geven en grotere, ambitieuze, projecten te ontwikkelen.

Bestuurlijke trend naar 'vorm' boven 'inhoud' en kwantiteit boven kwaliteit

Een fundamenteel probleem als het gaat om meer groen/groene activiteiten in zorginstellingen is dat het lijkt alsof er een trend gaande is waarbij bestuurders meer aandacht geven aan 'vorm' dan aan 'inhoud'. Er wordt bijvoorbeeld veel geld uitgegeven aan dure 'facelifts' van het interieur van een zorginstelling. Maar aan zaken die ook bijdragen aan de gezondheid van bewoners, zoals groen, wordt weinig aandacht besteed. Dit lijkt te vallen binnen de trend dat bestuurders vooral afgerekend worden op het aantal klanten dat ze binnenhalen. Dit is een maatschappelijke trend waar bestuurders aandacht aan moeten schenken.

Regelen van financiën is vaak moeilijk

De belangrijkste barrière bij het realiseren van groenactiviteiten bij zorginstellingen is de financiering van groenprojecten. Terwijl het vaak om kleine bedragen gaat; bij Schoterhof gaat het bijvoorbeeld om 750-1000 Euro per jaar! Het is moeilijk voor projectmedewerkers om dat soort bedragen bijeen te krijgen voor groenactiviteiten, terwijl er veel geld gaat naar bijvoorbeeld interieur en kunst. Hier zit een grote discrepantie die opgelost moet worden.

Te weinig brede steun

Op het niveau van de directie is het over het algemeen moeilijk continue steun voor concepten als de groenkamers te krijgen. Ook bij de facilitaire dienst, vrijwilligersorganisatie en beheer blijkt het moeilijk te zijn brede steun te krijgen voor dit soort projecten. Zonder de steun van dit soort organisaties binnen een zorginstelling is het moeilijk een groenproject te continueren, laat staan op te zetten. Brede steun is een voorwaarde om de continuïteit van zo een soort project te waarborgen.

3.4.3 Natuurlijke omgeving

Groen kan een visitekaartje worden

Door de privatisering van zorginstellingen, en de groeiende concurrentie die daarmee gepaard gaat, moeten instellingen hun best doen om zich te onderscheiden van hun concurrenten. Dit is een kans waarop groenprojecten kunnen meeliften. Met de groeiende belangstelling en kennis over groen en de effecten voor de gezondheid kunnen groenprojecten een visitekaartje worden voor zorginstellingen.

4 Praktijkvoorbeeld: zorgboerderijen

4.1 Inleiding

Binnen het thema 'natuur en het herstel van gezondheidsklachten' zijn er verschillende typen natuur aan te wijzen die steeds vaker gebruikt en ontwikkeld worden om een bijdrage te leveren aan herstel van gezondheidsklachten, zoals helende tuinen en zorgboerderijen. Voor dit onderdeel is gekozen om te kijken naar het laatste.

Dit onderwerp zou echter ook breder getrokken kunnen worden naar bijvoorbeeld zorginstellingen in of met als thema de natuur voor een brede doelgroep, zoals kinderen, lichamelijk gehandicapten, autisten, mensen met burn-out klachten, kinderboerderijen, helende tuinen, antroposofische instellingen, etc.

BESTUURDERSDOELGROEP	GEBRUIKERSDOELGROEP
<ul style="list-style-type: none"> • Gemeentebestuurders • Provinciebestuurders • Agrarische instellingen • Zorgverzekeraars • Leiding van zorgboerderij of gelijksoortige instelling 	<ul style="list-style-type: none"> • Mensen met burnout • Kinderen met opvoedings-, ontwikkelings-, en lichamelijke beperkingen en moeilijk opvoedbare kinderen/jongeren • Volwassenen met lichamelijke of geestelijke beperkingen • Ouderen • Verslaafden/taakgestraften • Mensen met psychiatrische klachten

4.2 Schets van thematische behoefte

Ondanks dat met welvaart ook de gezondheid over het algemeen gezien vooruit gaat, zijn er ook ziekten, of ongezond gedrag met de resultaten van dien, die de laatste jaren steeds vaker de kop op steken. De meest besproken onderwerpen in Nederland van de laatste tijd in dit kader zijn hart- en vaatziekten, overgewicht, diabetes, verschillende vormen van kanker en psychische aandoeningen. Zoals in de hieraan voorafgaande paragraaf al besproken is, wordt er steeds meer aandacht geschonken aan preventie om bovenstaande aandoeningen te voorkomen. Echter, ondanks alle preventieve acties zijn er per jaar nog steeds miljoenen mensen die kampen met de gevolgen van bovenstaande ziekten. Naast de traditionele medicijnen wordt er ook steeds meer gesproken over natuur als 'medicijn' tegen bepaalde aandoeningen. Ondanks dat er nog veel onderzoek gedaan moet worden naar dit onderwerp zijn er al wel wat aanwijzingen dat natuur zou bijdragen aan gezondheidswinst/welbevinden of aan de herstel van ziekte (Natuur en Gezondheid, Deeladvies 1).

4.3 Opzet en werking van dergelijke praktijken

Wetenschap

Zorgboerderijen worden sinds een aantal decennia een steeds belangrijkere toevoeging aan de Nederlandse gezondheidszorg. In 2005 waren er in Nederland 591 zorgboerderijen waarvan bijna 10.000 cliënten vanuit verschillende doelgroepen gebruik maakten (J. Hassink, Gezond door landbouw en groen, p.120). Ondanks het grote aantal zorgboerderijen, en de groei die nog steeds gaande is, is er nauwelijks wetenschappelijke onderbouwing voor de gezondheidsbevorderende effecten. Er worden momenteel onderzoeken naar de positieve effecten van zorgboerderijen op de gezondheid uitgevoerd (Hassink, J; Gezond door landbouw en groen, p.211).

In het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid wordt over het herstel van stress en aandachtsmoeheid het volgende gezegd: "Uit een groot aantal goed uitgevoerde onderzoeken komen sterke aanwijzingen dat natuur kan helpen bij herstel van stress en aandachtsmoeheid. [...]" (p.17).

Praktijkervaring

Hassink stelt in zijn recent verschenen boek over o.a. zorgboerderijen dat 'de praktijk laat zien dat de boerderij een gezondmakende omgeving kan zijn voor cliënten uit heel verschillende doelgroepen, zoals verslavingszorg, psychiatrie, verstandelijke gehandicaptenzorg, ouderenzorg en jeugdhulpverlening. Positieve effecten die worden genoemd bij verschillende doelgroepen zijn: meer zelfkennis, zelfwaardering, vaardigheden, tot rust komen, fysiek sterker worden, dag- en nachtritme opbouwen, nieuwe contacten opbouwen en integreren, zingeving ervaren, minder onrust en afname gebruik medicijnen' (p.125).

4.4 Handreikingen

4.4.1 Gebruikersgroepen

Effect op specifieke gebruikersgroepen

De doelgroep van mensen die gebruik kunnen maken van instellingen zoals een zorgboerderij is heel breed. Maar, zoals eerder ook al aangegeven, het gebruik van natuur kan en moet aangepast worden aan elke gebruiker. Tijdens de rondetafelbijeenkomst met deskundigen in het kader van het project Natuur en Gezondheid werd gesproken over het specifieke voorbeeld van een zorgboerderij voor jongeren. Door de jongeren bepaalde zorgtaken te geven, bijvoorbeeld de zorg voor een lam, voelen zij zich verantwoordelijk waardoor zij een gevoel van eigenwaarde ontwikkelen. Jeugdzorg vergt een specifieke aanpak, dat is anders bij gehandicapten of autisten.

Rust is een heel belangrijk onderdeel: de jongeren komen veelal van de straat en op de boerderij krijgen ze rust: het groen is een kracht die heel ontspannend werkt. De rust levert een voorsprong op in de aanpak van de

jongeren. Daarnaast heeft de zorgboer ook een relatie met de jongeren, wat ook een belangrijke bijdrage levert aan het uiteindelijke effect.

Daarnaast gaat er een diep vormende werking uit van natuur, ondermeer doordat er in de natuur veel voorbeelden te vinden zijn voor 'zorg'. De duidelijk overzichtelijke structuur van de activiteiten op een boerderij versterkt het rustgevende aspect.

4.4.2 Bestuurlijke organisatie

Inconsistent overheidsbeleid

Waar vroeger instellingen voor psychiatrische patiënten vooral in de buitengebieden aanwezig waren, zijn deze in de afgelopen tien tot vijftien jaar in de steden en wijken geïntegreerd. Als je kijkt naar de zorgboerderijen, constateren we weer een teruggang naar de buitengebieden. Geconstateerd wordt dat er sprake zal blijven van verschuiving: de kosten en baten blijken telkens leidend voor het beleid te zijn. Beter zou het zijn om bij het beleid uit te gaan van de hoogte van gezondheidseffecten voor de patiënt.

Problematische financiering als gevolg van ongunstige kosten/batenafweging

Een financiële stroom genereren is voor zorgtaken een probleem, ondanks de positieve praktijkervaringen met o.a. zorgboerderijen. Echter, de boer moet zijn bedrijf ook in financieel opzicht kunnen handhaven. Op dit moment zijn Persoonsgebonden Budgetten (PGB) de belangrijkste manier waarop een boer enige financiering voor zorgtaken kan regelen. Daarnaast kunnen ook gelden van de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) worden aangeboord, maar daarvoor moet de zorgboer een relatie met een zorginstelling hebben. Ook de komende Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) of losse contracten met een zorginstelling bieden financieringsperspectieven voor de toekomst.

Risico van sluipende institutionalisering

Bij een mogelijke ontwikkeling van het aantal zorgboerderijen van 700 naar 7000 in Nederland institutionaliseert het verschijnsel zorgboerderij langzaam. Een goede zorgboer is professioneel geschoold, wat nodig is: vroeger kwamen er twee of drie kinderen mee-eten, nu komt er een groep probleemjongeren, gehandicapten of autisten. Dat vraagt om professionaliteit. De zorgboer moet weten over wie hij praat: het gaat om mensen met een risicofactor of een beperking. Dit mag echter niet zo ver doorslaan dat de zorgboerderij op een instelling gaat lijken. Wel kan de zorgboer samenwerken met anderen, zoals hulpverleners. Als het gaat om kwaliteit van zorg zou het in de toekomst zo kunnen zijn dat op elke zorgboerderij een professional meekijkt, zodat de boer die zelf geen scholing op het gebied van zorg en hulpverlening heeft, deze professionaliteit als het ware onder handbereik heeft. Het is niet de bedoeling om van een boer een professionele hulpverlener te maken; op die manier zou de kracht van een zorgboerderij verdwijnen.

Dergelijke problemen kunnen zich ook voordoen bij gelijksoortige instellingen.

4.4.3 Natuurlijke omgeving

In het geval van zorgboerderijen is de natuurlijke omgeving een interessante kans: het agrarisch gebied is er en moet in veel gevallen een nieuwe bestemming krijgen. Een zorgboerderij biedt in dat geval een mooie uitkomst, zowel voor de boer als de patiënt. Dit is niet in al dergelijke praktijkvoorbeelden het geval.

5 Praktijkvoorbeeld: natuurspeeltuinen

5.1 Inleiding

Het vierde, en laatste, thema is *natuur en de ontwikkeling van kinderen*. Uit onderzoek is gebleken dat kinderen er baat bij hebben om regelmatig in de natuur te zijn. In het handboek gemeentelijk speelruimtebeleid 'Spelen met ruimte' schrijft oud-minister Dekker in het voorwoord: 'Buitenspelen is een 'must' voor kinderen en jongeren. Het is belangrijk voor veel facetten van hun jonge leven. Zo is er een relatie tussen buitenspelen en een gezonde fysieke en mentale ontwikkeling. Er is ook een relatie met integratie en participatie. Een goede ruimtelijke ordening voorziet dan ook in voldoende ruimte voor de jeugd'.

Een natuurspeeltuin, de casus voor dit vierde thema, kan ook breder getrokken worden naar gelijksoortige instellingen, zoals onderwijsinstellingen, kinderopvang, buurten, gemeenten.

BESTUURERSDOELGROEP	GEbruikersDOELGROEP
<ul style="list-style-type: none"> Gemeenten Provincies Beheerders van speelplaatsen Terreinbeheerders 	<ul style="list-style-type: none"> Kinderen

5.2 Schets van thematische behoefte

Kinderen spelen steeds minder buiten. Dit heeft een aantal oorzaken. Kinderen spenderen tegenwoordig veel meer tijd achter de computer of televisie dan voorheen. Daarnaast is er, zeker in steden, ook steeds minder ruimte voor kinderen om buiten te spelen. Door het 'compacte stad' idee wordt veel nog bestaande open ruimte in steden volgebouwd en blijft er minder ruimte over voor kinderen om te spelen. Het effect hiervan is dat veel kinderen bepaalde ontwikkelingen missen, zoals eigen verantwoordelijkheid, die ze wel zouden hebben als ze meer tijd buiten zouden doorbrengen. Verder ontstaat er een steeds groter probleem van overgewicht onder jongeren omdat ze steeds minder bewegen.

5.3 Opzet en werking van dergelijke praktijken

Wetenschap

Uit onderzoek is gebleken dat (spelen in) de natuur een grote waarde heeft voor de motorische, cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. De meerwaarde van natuur is zodanig dat zelfs met weinig middelen de ontwikkeling van kinderen veelzijdig wordt gestimuleerd. In het eerste deeladvies *Natuur en Gezondheid* wordt hierover het volgende gezegd: "In een gezonde ontwikkeling van kinderen liggen veel sleutels voor het fysieke, psychische en sociale welbevinden als volwassene. In hoeverre

draagt natuur bij aan een gezonde ontwikkeling als kind en daarmee aan gezondheid en welbevinden later? Belangrijk voor de cognitieve, sociaal-emotionele en motorische ontwikkeling van kinderen zijn mogelijkheden om te spelen en te leren. [...] Systematisch empirisch onderzoek naar de invloed van contact met de natuurlijke omgeving op de ontwikkeling van kinderen is schaars. Het beschikbare onderzoek is veelal kwalitatief en beschrijvend van aard. Op basis van deze beperkte kennis en bestaande theorieën wordt het echter plausibel geacht dat de cognitieve, motorische en sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen baat heeft bij gevarieerd, regelmatig en direct contact met de natuur" (*Natuur en gezondheid*, eerste deeladvies p.76-79, met name Gebhard).

Praktijkervaring

Een goed voorbeeld van een succesvolle natuurspeeltuin is de Speeldernis in Rotterdam waar per jaar zo'n 20.000 kinderen komen spelen. Speelplekken zoals de Speeldernis hebben een hoge toegevoegde waarde. Goede buitenruimte trekt kinderen achter de televisie/computer vandaan; dit is gezond en gaat overgewicht tegen. Speelplekken/bossen zoals de Speeldernis kunnen een goede vervanging vormen voor de al verdwenen groengebieden/verwilderde plekken in steden en hebben niet de gevaren van, bijvoorbeeld, bouwplaatsen.

5.4 Handreikingen

5.4.1 Bestuurlijke organisatie

Hoge meerwaarde tegen lage kosten natuurspeeltuinen zijn onbekend bij bestuurders

De hoge toegevoegde waarde van natuurspeeltuinen is weinig bekend onder bestuurders. De neiging om daarin te investeren is daarom gering. Een zorgvuldige afweging van de hoge meerwaarde versus de aanlegkosten en de relatief lage onderhoudskosten voor langjarig beheer kan de financiering eenvoudiger maken.

Attractiebesluit Speeltoestellen

In de laatste jaren zijn veel speelplaatsen verdwenen door de onveiligheid van speeltoestellen. Ook hieraan moet gedacht worden bij het ontwerp van speelmogelijkheden in natuurspeeltuinen. Inachtneming van het attractiebesluit speeltoestellen is van belang.

Creatiever met groene ruimte in de stad omgaan

Groen in de stad wordt vaak als kijkgroen ingericht. Dit is jammer van de ruimte; met wat meer creativiteit kan deze ruimte ook goed ingericht worden als speelruimte voor kinderen, ook rekening houdend met de 'gevaren' van de stad zoals hondenoverlast en overlast van bijvoorbeeld junks.

Ook aandacht voor inrichting van de ruimte dicht bij huis

Kinderen moeten vaak grotere afstand afleggen door hun wijk of stad om naar een specifieke natuurspeeltuin te gaan. Ook wordt er entree geheven. Hierdoor is een dergelijke speelomgeving minder makkelijk toegankelijk voor kinderen. Daarom verdient ook/juist de inrichting van de ruimte dicht bij huis aandacht, in verhouding tot specifieke arrangementen op grotere afstand.

5.4.2 Natuurlijke omgeving*Intelligent met natuur omgaan*

Natuurspeeltuinen hebben een hoge toegevoegde waarde, zoals de ontwikkeling van kinderen stimuleren door ze de ruimte te geven voor creatief spel zonder voorgeprogrammeerde betekenisverlening, voor vrijheidsbeleving en ongezien spelen binnen verantwoorde grenzen.

Natuur kan echter ook schadelijk zijn voor de gezondheid, zoals in het geval van allergie, bijtende insecten, etcetera. Dit is een risico waarbij stilgestaan moet worden en waar rekening mee gehouden moet worden bij ontwerp en onderhoud van speelplekken in de natuur. Het moet geen belemmering worden voor het ontwikkelen van groene speelplekken voor kinderen.

Natuurspelen versus binnenspeelarrangementen

Er is nog niet voldoende bekend over de toegevoegde waarde van spelen in de natuur versus spelen in een binnenspeelarrangement. Ook al ontwikkelen kinderen in beide typen speelplaatsen bepaalde vaardigheden, zoals motoriek en ruimtelijk inzicht, toch voegt natuur extra waarde toe. Wat deze waarde precies is zou nader onderzocht moeten worden.

6 Algemene handreikingen voor lokale bestuurders

6.1 Inleiding

De hierboven besproken projecten zijn vier praktijkvoorbeelden die gekozen zijn uit een veel langere lijst van voorbeelden. Deze vier zijn specifiek gekozen omdat ze goed aansluiten bij de vier departementale thema's en omdat er al enig onderzoek of veel praktijkervaring mee opgedaan is. Dit neemt niet weg dat er talloze andere voorbeelden bestaan die worden weergegeven op de lijst van praktijkvoorbeelden, een ander deelproduct van het project Natuur en Gezondheid. Deze lijst met praktijkvoorbeelden is van grote waarde om te kunnen laten zien dat natuur al voor verscheidene gezondheidsdoelinden gebruikt wordt.

Verbeteren en creëren van samenwerkingsverbanden

Een boodschap die sterk naar voren is gekomen tijdens het gehele proces van het begin tot het eind van het tweede deeladvies Natuur en Gezondheid is dat samenwerking, op alle mogelijke niveaus, van groot belang is om te komen tot gezondheidswinst met behulp van natuur. Dit moet gebeuren op het niveau van burgers en overheid: momenteel verdwijnt er groen zonder overleg met burgers wat vaak voor opschudding zorgt. Maar ook op het niveau van verschillende overheden (gemeenten, provincies, waterschappen) moet er meer gecommuniceerd worden om betere en meer functionele natuurgebieden te realiseren. Besturen moeten netwerken vormen, coalities sluiten en samen naar buiten treden om natuur te behouden en te realiseren. Ook regionale samenwerking moet eenvoudiger gemaakt worden. Een positief voorbeeld van zo een samenwerking is de gemeente Maastricht die een samenwerkingsverband is aangegaan met Natuurmonumenten.

Dit is een hoofdboodschap die uit het project is gekomen en de verdere handreikingen overstijgt. Door middel van betere samenwerking en communicatie kunnen ook de verdere (algemene) handreikingen beter aangepakt worden.

6.2 Algemene Handreikingen

6.2.1 Bestuurlijke organisatie

Ondanks de bovenstaande kansen is het niet gemakkelijk natuur voor gezondheid te ontwikkelen, behouden en/of beheren. De belangrijkste belemmering is de financiering.

Er zijn per type natuur specifieke oorzaken.

Natuur kampt met een 'imagoprobleem'; natuur wordt o.a. niet serieus benaderd door medische wereld

Natuur in de traditionele gezondheids- en welzijnswetenschap wordt (veelal) niet als bewezen 'medicijn' beschouwd. Het bestaande wetenschappelijk onderzoek levert nog weinig bewijsvoering voor een gezondheidsbevorderend effect van natuur en de groeiende positieve praktijkervaringen zijn veelal nog niet wijd bekend, wat het moeilijk te verantwoorden maakt om geld te spenderen aan natuur in dit type instellingen. 'Helende' natuur wordt binnen traditionele instellingen snel als 'zweverig' of 'alternatief' gezien.

De 'zorg- en natuurcultuur' verschilt fundamenteel van de 'kosteneffectiviteitscultuur'

Het is voornamelijk moeilijk om continue financiering en steun te vinden om instellingen in en met natuur te behouden en onderhouden. Echter, de vraag naar instellingen in en met natuur wordt steeds groter, en de gezondheidseffecten worden steeds meer in kaart gebracht. Dit heeft ervoor gezorgd dat er een dialoog gaande is over de waarde van deze instellingen en de bijbehorende natuur, en hoe dit in de toekomst op een meer continue basis gefinancierd kan worden en daarmee kan blijven voortbestaan. Het is voor bestuurders daarom van belang om te weten wat de behoefte is aan dit soort instellingen binnen hun organisatie (gemeente, provincie, bedrijf, etc.), hoe met deze behoefte omgegaan kan worden en te proberen daar op in te spelen.

Onbekendheid van bestuurders met investeringsbudgetten en de relatief lage kosten van groenprojecten

Een goed en effectief groenproject, zoals het eerder beschreven project Groenkamers voor ouderen, hoeft niet veel te kosten. Dit is vaak niet bekend bij bestuurders. Daarnaast zijn er budgetten beschikbaar voor het realiseren en beheren van natuur, bijvoorbeeld het Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG), waar nog geen voorstellen voor natuur- en gezondheidsprojecten liggen. Dit is een gemiste kans.

Gemeentelijke structuur is niet optimaal voor de toepassing van kennis: geen duidelijke probleemeigenaar

In het project Natuur en Gezondheid wordt gekeken naar gemeenten als belangrijke doelgroep bij het implementeren van bestaande kennis over natuur en gezondheid. Gemeenten hebben echter maar een beperkt bereik als het gaat om het realiseren of benutten van natuur voor gezondheid. Zo zijn zij verantwoordelijk voor een reeks van uiteenlopende onderwerpen, en is het niet eenduidig waar het onderwerp groen en gezondheid in zou passen, en wie er dus binnen gemeenten op aangesproken zou kunnen worden/verantwoordelijk voor zou kunnen zijn. Er is nog teveel versnippering van onderwerpen, te weinig verantwoordelijkheid en expertise over natuur en geen duidelijke probleemeigenaar.

Er wordt meer gekozen voor 'vorm' dan 'inhoud'

Er is een trend gaande waarbij bestuurders steeds meer lijken te kiezen voor de 'vorm' van projecten dan de 'inhoud' van projecten. Ter illustratie een voorbeeld dat werd genoemd door een van de deelnemers aan de Rondetafelbijeenkomst die vertelde dat bestuurders van zorgcentra tegenwoordig makkelijk miljoenen uitgeven aan het interieur en kunst van een instelling, maar een paar honderd euro op jaarbasis voor een groenproject is teveel gevraagd, ook al draagt dit bij aan de gezondheid van cliënten. Dit is een resultaat van de privatiseringstrend, waar het voor bestuurders belangrijk wordt om zoveel mogelijk klanten te trekken om de organisatie draaiende te houden.

Investeren in kennisuitwisseling

Er is een grote discrepantie tussen bestaande kennis over de natuur vanuit natuurinstellingen of burgers met positieve ervaringen met de natuur en de kennis binnen gezondheidsinstellingen. Het zou goed zijn dergelijke groepen met elkaar in contact te brengen, bijvoorbeeld via een denktank of onderwijsinstellingen, en vervolgens met praktische toepassingsmethoden van natuur voor gezondheidswinst te komen. Een goed voorbeeld van dergelijke samenwerking zijn academische werkplaatsen, waar naast de kennisuitwisseling ook de wetenschappelijke inbedding wordt gerealiseerd.

6.3 Handreikingen met betrekking tot natuurlijke omgeving

Weinig aandacht voor het benutten van bestaande natuur

De bestaande natuur in Nederland kent vooral problemen in de ruimtelijke ordeningssfeer. In steden staat er veel druk op de ruimte en is het vaak moeilijk groene ruimte, zoals parken, te behouden en beheren. Daarnaast is het, zowel binnen als buiten steden, belangrijk om de natuur goed te beheren en organiseren, zodat het niet alleen toegankelijk is voor veel verschillende groepen, maar ook dat er verbindingen bestaan tussen natuurgebieden, wat de ruimte versterkt en recreatie en het gebruik van de natuur aantrekkelijker maakt. Verder wordt dit type natuur ook als 'vanzelfsprekend' ervaren; en wordt niet vaak stilgestaan bij de grote aantallen mensen die de bestaande natuur gebruiken en er (door middel van bewegen, ontspanning, sociale contacten, zingeving, etc...) ook gezonder door worden of blijven.

Te weinig kennis over de gezondheids- en welzijnsbevorderende waarde van natuur

Momenteel is er slechts beperkte kennis over de gezondheids- en welzijnsbevorderende waarde van natuur. In het eerste deeladvies Natuur & Gezondheid is de wetenschappelijke kennis die wel al onderscheven wordt op een rijtje gezet. Hieruit blijkt dat er eerste aanwijzingen zijn voor een positief verband tussen natuur en gezondheid. Als men de invloed van natuur op gezondheid en welzijn beter in beeld wil brengen, is gedegen onderzoek noodzakelijk.

Ook kennis over negatieve aspecten van natuur van belang

De neiging bestaat om alleen te focussen op de positieve aspecten van natuur op gezondheidswinst. Echter, om natuur op een optimale manier te benutten en om een zo groot mogelijk draagvlak voor natuur te krijgen en behouden is het van belang te weten en begrijpen wat de negatieve effecten van natuur kunnen zijn en hoe die via goed beheer en ontwerp zoveel mogelijk voorkomen kunnen worden. Bijvoorbeeld, bomen die veel allergieën opwekken niet in dicht bevolkte gebieden planten.

Hanteren van natuurnormen

Om ervoor te zorgen dat natuur in Nederland behouden blijft, onder andere voor gezondheidsdoeleinden, is het van belang dat bestuurders duidelijkheid creëren over hun ambities met betrekking tot de natuur en de hoeveelheid natuur die minimaal benodigd is. Daarom zou het goed zijn als bestuurders duidelijke, op de behoeften van de bevolking afgestemde, normen en regels hanteren t.a.v. te behouden of te creëren natuur. Bijvoorbeeld in m² groen per woning binnen de bebouwde kom, het hanteren van het 1 om 1 principe waarbij elke boom die moet verdwijnen door een ander vervangen wordt en/of het opnemen van een groenparagraaf bij bouw- en sloopplannen, waarin groen zowel kwantitatief als kwalitatief gespecificeerd wordt. Duidelijkheid en het tegemoet komen aan de groene wensen van bewoners kan de vaak voorkomende tegenstelling tussen gemeente en bewoners doen afnemen. Ze willen immers hetzelfde: een leefbare, gezonde en representatieve woonomgeving.

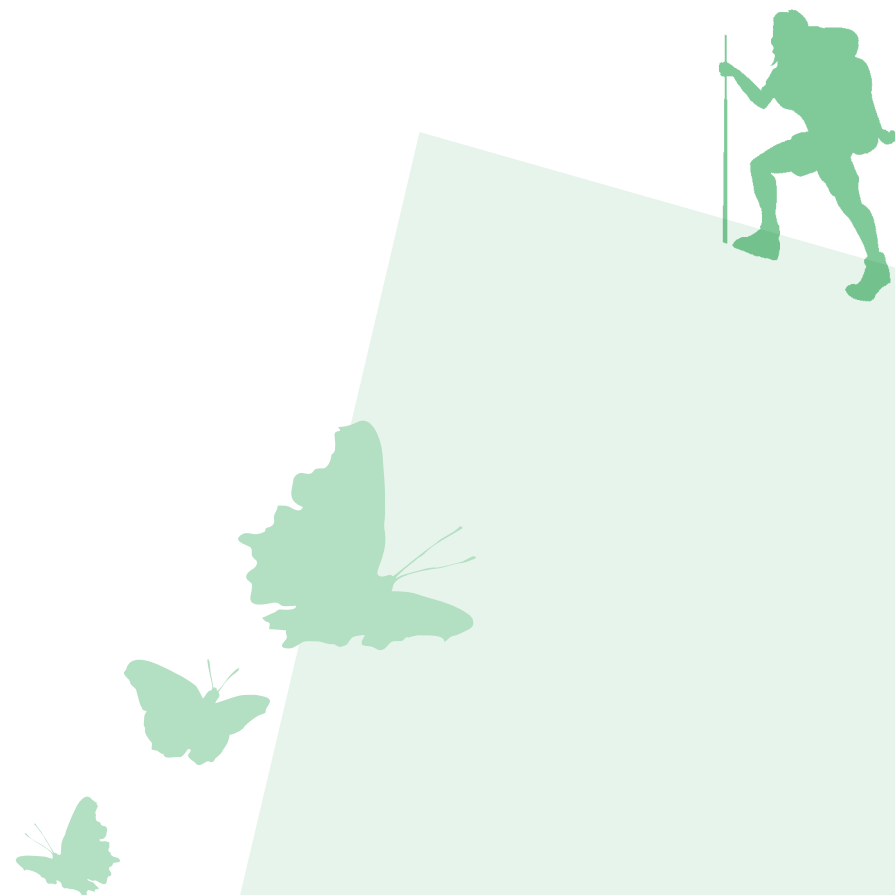
6.4 Handreikingen met betrekking tot gebruikersgroepen

Verschillende doelgroepen verleiden gebruik te maken van de natuur

Het is een uitdaging om verschillende doelgroepen te verleiden naar de natuur te gaan. Bijvoorbeeld, hoe halen we de jeugd weg achter te computers en brengen we ze de natuur in? Om dit te doen moet een positief gevoel bij de jeugd over natuur worden opgewekt, en dat is moeilijk. Programma's zoals 'Wildzoekers' en initiatieven bij NME-centra zijn hiermee bezig; het vergt opleiding om het goed te doen.

Meer aansluiten bij duurzaam ondernemen: natuur naar bedrijven brengen

Natuur en gezondheid past in de stap naar duurzaam ondernemen. Een goed voorbeeld is de Baak die trainingen geeft en onderzoekt hoe natuur en bos ingezet kunnen worden in het bedrijfsleven.

7 Suggesties voor betrokken partijen

7.1 Inleiding

De hierna volgende tabellen met suggesties zijn niet gebaseerd op de specifieke praktijkvoorbeelden zoals beschreven in de voorgaande hoofdstukken. Hierin is getracht een bredere blik op het veld te werpen. Daarom worden de thema's 'bevorderen van bewegen/recreatie', 'preventie van gezondheidsklachten', 'herstel van gezondheidsklachten' en 'ontwikkeling van kinderen' gebruikt.

7.2 Natuur en bevordering van beweging/recreatie

<p>► Kansen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Een aantrekkelijke buitenruimte lokt bewegen uit 	<p>► Suggesties</p> <ul style="list-style-type: none"> • Ontwerpers moeten hiermee rekening houden in hun ontwerp van groene ruimte 	<p>► Betrokken partijen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gemeenten, provincies, waterschappen, terreinbeheerders, ontwerpers
<p>► Belemmeringen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Te weinig kennis over de waarde van natuur bij het stimuleren van bewegen • Ruimtelijke barrières bemoeilijken verbinding van stad en buitengebied • Bestuurlijke versnippering over verschillende organisaties • Gebrek aan bekendheid van wandelorganisaties e.d. bij o.a. GGD en bewoners • Financiering is teveel van toeval afhankelijk • In sommige gemeenten is gebrek aan medewerkers die specifiek belast zijn met recreatie. • Gebrek aan kennis om een nieuw type gebruikers te bereiken • Imagoprobleem Natuur 	<p>► Suggesties</p> <ul style="list-style-type: none"> • Verduidelijken van de meerwaarde van natuur, bij het stimuleren van bewegen, in verhouding tot alternatieven. • Creatief en vernieuwend ontwerp lijkt een oplossing te kunnen bieden voor het bruikbaar en aantrekkelijk maken van de stad en het buitengebied voor de wandelaar • Het is aan te raden om informatiemateriaal bij eerstelijns gezondheidszorg, consultatiebureaus, apotheken e.d. neer te leggen, omdat via dit type organisaties mensen geadviseerd kunnen worden om te gaan wandelen. • Extra financieel management nodig om te zorgen dat dit soort projecten duurzaam worden en niet van financiële toevalstreffers afhankelijk zijn • Uitvinden wie je medeverantwoordelijk moet maken om dit project verder te brengen. • Gemeenten moeten zorgen voor medewerkers recreatie die ook contact hebben met o.a. de GGD. • Meer werken met voorbeeldprojecten • Goede Public Relations • Meer cijfers en feiten rondom de effecten van natuur op gezondheidswinst gebruiken 	<p>► Betrokken partijen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gemeenten, provincies, waterschappen, terreinbeheerders, onderzoekinstaties, natuurinstanties- en beheerders, medische sector, recreatiesector, GGD's, financiële instanties

7.3 Natuur en preventie van gezondheidsklachten

<p>► Kansen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Druk op personeel neemt af als de bewoners zich goed voelen/gezond zijn • Groenprojecten kunnen samenwerking tussen verschillende organisaties stimuleren. Bijvoorbeeld, onderwijsinstellingen kunnen er baat bij hebben leerlingen stage te laten lopen bij een groenproject van een zorginstelling. 	<p>► Suggesties</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gezien de werking van natuur op het welbevinden van mensen is het aan te raden om in zorginstellingen meer groene ruimtes/tuinen aan te leggen. • Door samenwerking tussen zorginstellingen en b.v. onderwijsinstellingen kan er op een kosteneffectieve manier meer voor elkaar komen met betrekking tot groen, zoals het onderhoud van een groene ruimte. 	<p>► Betrokken partijen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zorginstellingen, gemeenten, provincies, waterschappen, terreinbeheerders, landschapsontwerpers en architecten, onderwijsinstellingen
<p>► Belemmeringen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kennis over de waarde van groen ontbreekt • Weinig of geen financiële steun/draagvlak • Groenactiviteiten worden niet gezien als prioriteit maar als luxe: slagroom op het toetje 	<p>► Suggesties</p> <ul style="list-style-type: none"> • Voor bepaalde tijd pilotprojecten opzetten en naar aanleiding van deze projecten onderzoek doen naar de effecten van groen op gezondheid/welzijn • Meer kennis vergaren over de effecten van groen op gezondheid en incorporeren van groenprojecten in beleid en budget van zorginstellingen en zorgverzekeraars. • Bewoners, en familie van bewoners, van zorginstellingen moeten beter op de hoogte zijn van de positieve effecten van groen(activiteiten) op de gezondheid waardoor de vraag naar dit soort activiteiten gestimuleerd wordt. 	<p>► Betrokken partijen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zorginstellingen, gemeenten, provincies, waterschappen, terreinbeheerders, landschapsontwerpers en architecten, onderwijsinstellingen
<p>► Belemmeringen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Benchmark: betere relatieve positie ten opzichte van andere zorginstellingen die geen groenactiviteiten/voorzieningen hebben. • Groenactiviteiten in financiële structuur opnemen 	<p>► Suggesties</p> <ul style="list-style-type: none"> • Benchmark opzetten om de 'concurrentie' te stimuleren • Een apart 'potje' maken binnen de begroting voor groen/groenactiviteiten 	<p>► Betrokken partijen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Zorginstellingen, gemeenten, provincies, waterschappen, terreinbeheerders, landschapsontwerpers en architecten, onderwijsinstellingen

7.4 Natuur en herstel van gezondheidsklachten

<p>► Kansen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Verbreding van functies 	<p>► Suggesties</p> <ul style="list-style-type: none"> • Optimale verdeling en ontwerp van ruimte ten goede van de verschillende functies en bescherming tegen mogelijke risico's 	<p>► Betrokken partijen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Agrarische sector, gemeenten, provincies, waterschappen, terreinbeheerders, (landschap)ontwerpers, financiële instellingen, zorgverzekeraars.
<p>► Belemmeringen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Risico van sluipende institutionalisering • Ongunstige kosten/batenafweging bij management • Bewaken van continuïteit in de inhoudelijke kwaliteit van het concept zorgboerderij • Geen continuïteit in gezondheidszorgbeleid van de overheid voor zorgboerderijen 	<p>► Suggesties</p> <ul style="list-style-type: none"> • Breng de gezondheidswaarde van het concept zorgboerderij beter over het voetlicht via goede communicatie. • Wellicht kunnen gemeenten in de toekomst contracten met boeren afsluiten; dan zou er een meer economische rendabel bedrijf kunnen ontstaan. Het platteland krijgt hierdoor een nieuwe functie. • Bewaak de intrinsieke kwaliteitsaspecten van zorgboerderijen (authenticiteit, weinig bureaucratie, informeel, etc) door de jaren heen. Voorkom dat zorgboerderijen onderdeel van de geïnstitutionaliseerde zorg worden. • Ontwikkel nieuwe financieringsperspectieven voor de toekomst, bijvoorbeeld gebaseerd op de nieuwe Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) of losse contracten met een zorginstelling 	<p>► Betrokken partijen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Agrarische sector, gemeenten, provincies, waterschappen, terreinbeheerders, (landschap)ontwerpers, financiële instellingen, zorgverzekeraars.

7.5 Natuur en ontwikkeling van kinderen

<p>► Kansen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Speelplekken/bossen, zoals de Speeldernis, kunnen een goede vervanging vormen voor de al verdwenen groengebieden/verwilderde plekken in steden en hebben niet het gevaar van bijvoorbeeld bouwplaatsen • Goede buitenruimte trekt kinderen achter de televisie/computer vandaan; dit is gezond en gaat bijvoorbeeld overgewicht tegen 	<p>► Suggesties</p> <ul style="list-style-type: none"> • Groene ruimten in stedelijke gebieden zouden meer kindvriendelijk ingericht moeten worden. • Stoepen moeten terugkeren en interessant gemaakt worden. 	<p>► Betrokken partijen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gemeenten, provincies, ruimtelijke ordenaars, waterschappen, terreinbeheerders, (landschaps)ontwerpers, onderwijsinstellingen, pedagogische instellingen, buurtorganisaties.
<p>► Belemmeringen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Natuur kan schadelijk voor de gezondheid zijn, zoals in het geval van allergie, bijtende insecten, etc... • Door onveiligheid wordt groen vaak achter hekken geplaatst • Onveiligheid speeltoestellen 	<p>► Suggesties</p> <ul style="list-style-type: none"> • Er zou goede, maar constructieve, voorlichting moeten komen over de 'gevaren' van natuur. Voorlichting die niet afschikt, maar juist laat zien hoe er met deze 'gevaren' omgegaan zou moeten worden. • De onveiligheid in het groen zou in kaart gebracht moeten worden en beter ingeschat moeten worden in hoeverre het nodig is het groen af te schermen of niet. 	<p>► Betrokken partijen</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gemeenten, provincies, ruimtelijke ordenaars, waterschappen, terreinbeheerders, (landschaps)ontwerpers, onderwijsinstellingen, pedagogische instellingen, buurtorganisaties.

8 Gehanteerde afkortingen

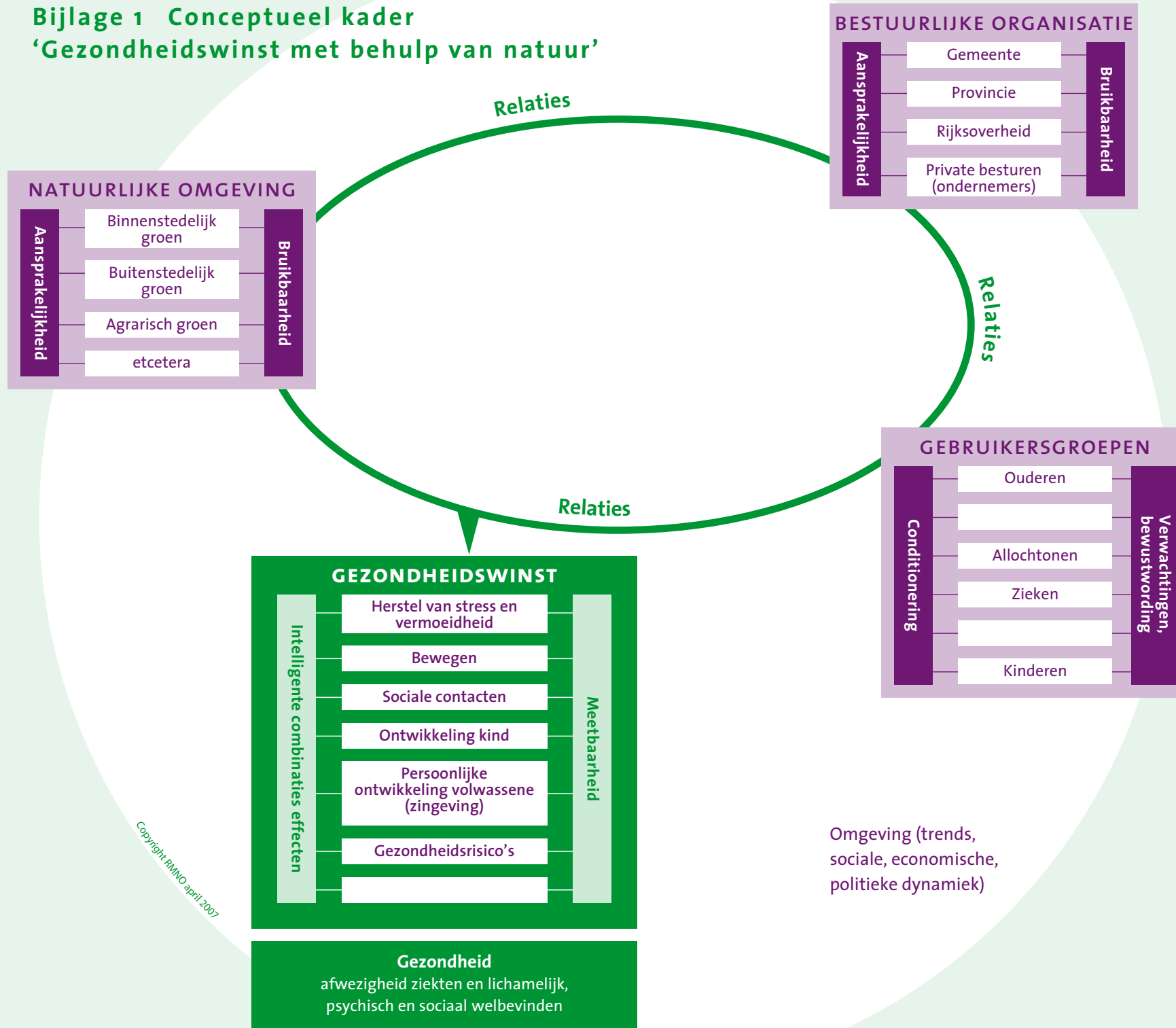
AWBZ	Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten
GGD	Gemeentelijke Gezondheidsdienst
GR	Gezondheidsraad
ILG	Investeringsbudget Landelijk Gebied
LAW	Langeafstandswandelpaden
LNV	Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit
NME-centra	Natuur- en Milieueducatiecentra
PGB	Persoonsgebondenbudgetten
RGO	Raad voor Gezondheidsonderzoek
RIVM	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
RLG	Raad Landelijk Gebied
RMNO	Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek
VROM	Ministerie Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu
VWS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WHO	World Health Organisation
WMO	Wet Maatschappelijke Ondersteuning

9 Literatuurlijst

- Actieprogramma Bewegen en Actieprogramma Jeugd en Bewegen
 Andreoli, P.J.H. e.a., *Monitoring, Evaluatie en Kennisverzameling; Pilotproject 'Senioren Actief in Groenkamers'*, Haarlem, 2003
- Child Friendly Cities i.s.m. NUSO en het ministerie van VROM, *Spelen met ruimte: handboek gemeentelijk speelruimtebeleid*, Den Haag, 2006
- Gezondheidsraad & Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek, *Natuur en Gezondheid: Invloed van natuur op sociaal, psychisch en lichamelijk welbevinden. Deel 1 van een tweeluik: Verkenning van de stand der wetenschap*, Den Haag, 2004.
- Hassink, J, *Gezond door Landbouw en groen: de betekenis van landbouw en groen voor de gezondheid van de stedelijke samenleving*, Assen, 2006.
- Ministerie Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), *Preventienota Kiezen voor gezond leven*, Den Haag, 2006
- Ministerie Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), *Preventienota Langer gezond leven; ook een kwestie van gezond gedrag*, Den Haag, 2003
- Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek, Raad voor Gezondheidsonderzoek & Raad Landelijk Gebied, *Kennisagenda natuur en gezondheid in maatschappelijk perspectief*, Den Haag, 2007
- Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek, Raad voor Gezondheidsonderzoek & Raad Landelijk Gebied, *Website/database Natuur en Gezondheid*, Den Haag, 2007
- Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek, *Verslag Congres 'Natuur en Gezondheid: hoe verder?'* van 25 april 2007, Den Haag, 2007
- Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek, *Verslag Rondetafelbijeenkomst Natuur en Gezondheid van 25 september 2006*, Den Haag, 2006.
- RIVM, *Kernboodschappen VTV-2006*, Bilthoven, 2006
- World Health Organisation 2001, *The World Health Report 2001: Mental Health: new understanding, new hope*, Genève, 2001.

Bijlagen

Bijlage 1 Conceptueel kader 'Gezondheidswinst met behulp van natuur'

Copyright RMNO april 2007

Bijlage 2 Projectplan tweede fase Advies Natuur en Gezondheid

Gaandeweg het traject zijn onderdelen aangepast, overeenkomstig voortschrijdende inzichten en omstandigheden. E.e.a. in overleg met de departementen.

1 Kader

Adviesaanvraag LNV, VROM en VWS

Najaar 2002 vroegen de departementen LNV, VROM en VWS een advies aan de RMNO, GR en overig betrokken raden, ter vergroting van het inzicht in de mate waarin natuur met name een positieve waarde heeft voor de gezondheid.

Eerste fase - eerste deeladvies

De eerste fase van het adviestraject richtte zich op het vergroten van het direct beschikbare inzicht op dit vlak. Hiervoor heeft een inventarisatie plaatsgevonden van aanwezige medisch-wetenschappelijke kennis en bijbehorende kennisleemten. Medio juni 2004 is het eerste deeladvies uitgebracht aan betrokken bewindslieden. Het is opgesteld onder verantwoordelijkheid van een speciaal ingestelde commissie, waarin namens de RMNO professor Bunders deelnam. De Gezondheidsraad had bij deze fase het voortouw. De boodschap uit het advies wordt door veel maatschappelijke partijen voortvarend opgepakt.

Stand van beleid en praktijk

Een aantal ontwikkelingen zijn van belang bij het optimaal richting geven aan de tweede fase van het project. (1) Zo vormen de komende twee jaren een belangrijke, bepalende periode in de besluitvorming als het gaat om de mogelijkheden voor natuur in de stad. Eind 2007 treedt namelijk de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening in werking. Enerzijds zal dit een gevolg hebben voor de herstructurering in de grote steden, anderzijds treffen veel gemeenten nu reeds voorbereidingen om hun bestemmingsplannen opnieuw vast te leggen voor een lange periode. Voor het project Natuur en Gezondheid betekent het dat het in ieder geval buitengewoon essentieel is om snel bruikbare input te leveren in het WRO-herzieningstraject. Aangezien de minister van VROM de RO-bevoegdheden in toenemende mate decentraliseert richting provincies, en deze weer veel bevoegdheden bij de gemeenten leggen, zal veel van de beoogde implementatie van het eerste deeladvies door de gemeenten uitgevoerd moeten worden. Met name kleinere gemeenten kunnen hierbij hulp gebruiken. Het tweede deeladvies dient dan ook bijvoorbeeld provincies, gemeenten, waterschappen en recreatieschappen als doelgroep te hebben.

(2) Verder is er de laatste jaren een trend ontstaan richting het steeds meer verdwijnen van groen uit stedelijke gebieden, vanwege inbreiding en kostenbesparende overwegingen, maar ook door bijvoorbeeld het kappen van bomenlanen, vanwege de vermeende positieve invloed op de luchtkwaliteit.

(3) Daarnaast worden de Nederlander en zijn kinderen de laatste jaren steeds zwaarder. Meer beweging zou deze trend kunnen helpen keren. De aanwezigheid van groen kan hierbij een stimulerende factor zijn.

(4) Een andere ontwikkeling is dat er de laatste jaren steeds meer zorgboerderijen en soortgelijke voorzieningen worden geopend waar zieken, gehandicapten, ouderen, kinderen of ex-gedetineerden in een natuurlijke omgeving tijdsbesteding vinden. Of dit daadwerkelijk bijdraagt aan de gezondheid of de kwaliteit van de zorg is een vraag.

(5) Ook het verschijnen van een beleidsadvies van de Raad voor het Landelijk Gebied (RLG) juni 2005 is van belang. De Raad spreekt over de aandacht die nodig is voor de groene openbare ruimte met het oog op vele doelen, waarvan gezondheid een belangrijke is. Een van vijf aanbevelingen is om kennisinstellingen het rendement van groene kwaliteit zichtbaar te laten maken voor bestuurders.

(6) Daarnaast komt er een handboek voor een Groene Plantoets voor gemeenten. De toets wordt geïmplementeerd via de Strategische Milieubeoordeling of Milieu Effect Rapportage. Er bestaat al een checklist voor. De toets wordt mogelijk aangevuld met een toets op regionaal en nationaal niveau.

(7) Nog voor de zomer 2006 wordt de evaluatie van het eerste actieprogramma Milieu en Gezondheid afgerond. In september 2006 start het maken van het nieuwe actieprogramma. Waarschijnlijk zullen er in die periode mogelijkheden zijn om praktijkgerichte aanbevelingen Natuur en Gezondheid deels op te nemen in het nieuwe actieprogramma Milieu en Gezondheid.

(8) Als laatste is er sinds het uitbrengen van het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid uiteenlopend nieuw onderzoek gestart. Een voorbeeld hiervan is het project van het Nederlands Instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg (NIVEL), genaamd Vitamine G, met drie deelonderzoeken op het gebied van de effecten van een groene omgeving op gezondheid, welzijn en sociale veiligheid. Een ander voorbeeld is het RIVM-onderzoek naar de fysieke omgeving in relatie tot bewegen en voeding.

2 Doelen

Om het gewenste inzicht op langere termijn verder te vergroten en optimaal aan te sluiten bij de hierboven geschetste ontwikkelingen op korte termijn, kent het tweede deel van het adviestraject Natuur en Gezondheid de volgende doelen. De hoofdaccenten zullen liggen op het *beschikbaar maken van reeds bruikbare kennis en het bieden van praktische handvaten* voor de wijze waarop met name lokale overheden en recreatieschappen de inzichten en aanbevelingen uit het eerste deeladvies *toe kunnen passen* bij de herziening van hun ruimtelijke orderingsbeleid. Het gaat om bruik-

bare kennis, zowel wat randvoorwaarden, als wat kostendragers betreft. Gekoppeld aan het praktische toepassingsperspectief vormt ook het schetsen van essentiële *ontbrekende praktijkkennis* en het geven van een *metavisie op het betrokken kennisveld* een doel van deze fase. Tegelijkertijd zal vanuit een metavisie op de problematiek in zijn geheel en het politiek-beleidsmatige antwoord daarop, de kennisbehoefte op lange termijn in beeld te worden gebracht.

Hoofdaandachtsgebied tweede fase			
TERMIJN	BESTUURSLAAG		
	Rijk	Provincie	Gemeenten
kort			
middel			
lang			

Het gestippelde kader geeft het hoofdaandachtsgebied aan van de tweede fase van het project Natuur en Gezondheid. Hierbinnen zullen ondermeer op het gebied van ruimtelijke ordening en financiën best practices worden gesignaleerd en handvaten voor de implementatie worden gegeven.

Bij het geheel wordt inhoudelijk gefocused op die onderwerpen die aansluiten bij de beleidsprioriteiten van de drie departementen en in de maatschappij de meeste interesse genereren. De aandacht van de departementen gaat in het najaar 2005 uit naar de thema's (1) Natuur en preventie van gezondheidsklachten, (2) Natuur en herstel van gezondheidsklachten, (3) Natuur en bewegen/recreatie en (4) Natuur en ontwikkeling van kinderen. Zie een nadere uitwerking in het werkdocument van VWS, LNV en VROM, dat als bijlage is toegevoegd.

3 Eindproduct

In de tweede fase spelen twee bijeenkomsten met het netwerk van actoren die een rol spelen bij natuur en gezondheid een belangrijke rol. De bijeenkomsten zijn gericht op de implementatie en disseminatie van al bestaande praktijkkennis en ervaring.

Uiteindelijk mondt de tweede fase uit in een nieuw deeladvies Natuur en Gezondheid van RMNO, RGO en eventuele andere raden. Het bevat de volgende producten:

- Een set van handreikingen, aanbevelingen, en een programma van benodigde activiteiten voor de korte termijn (of de handvaten daarvoor), zowel op het gebied van *randvoorwaarden* voor de bijdragen van natuur aan volksgezondheid, als de *kostendragers*. De set gaat in op wensen vanuit decentrale overheden, projectontwikkelaars, zorgverzekeraars, grote natuurbeheerders en andere betrokken maatschappelijke groeperingen. Ook kunnen aanbevelingen voor verankering in belangrijke beleidsnota's op rijksniveau gegeven worden, bijvoorbeeld voor het Grote-Steden-Beleid, een nieuwe Nota Preventie,

- Een hieraan gekoppelde kennisagenda, met toepassingsgerichte kennisvragen rond de thema's 1 en 2 van het eerste deeladvies (bijvoorbeeld financieel-economische en ruimtelijke invalshoeken);
- Een metavisie op het (kennis)veld, de toekomst, de kennisinfrastructuur en de rol van departementen en van intermediaire organisaties zoals de RMNO en de RGO hierbij.
- Een overzicht van de *best practices* in Nederland en voor zover te achterhalen elders in Europa, en onderzoeksprojecten van lopende praktische initiatieven (zoals bijvoorbeeld gepresenteerd in conferentie De Groene Gezonde Stad, of rond zorgboerderijen, maar ook internationale onderzoeksprojecten), plus een beeld van het bijbehorend netwerk. Zo mogelijk worden documenten rond *best practices* op de website van de RMNO gezet.
- Resultaten van onderzoek naar belemmeringen voor lokale bestuurders.
- Een database afgestemd met het DataUitwisselingsPlatform (DUP) Hier nemen ook medisch milieukundigen aan deel (i.o.m. Tham VROM).

4 Betrokkenen en rolverdeling

Stuurgroep

Een stuurgroep draagt zorg voor de voortgang en kwaliteit van het proces tijdens de tweede fase en komt in 2006 circa drie keer bijeen. Eventuele wenselijke aanvullingen of aanpassingen op het door de departementen vastgestelde focus die gedurende het traject naar voren komen worden ter goedkeuring aan de departementen voorgelegd. De groep bestaat uit de departementen VROM, VWS en LNV en de sectorraden RMNO en RGO. De laatste raden vertegenwoordigen tevens de Commissie van Overleg Sectorraden (COS). De stuurgroep wordt voorgezeten door een van de departementen.

VWS	Lea den Broeder / Yvonne de Nas
LNV	Astrid Berkhout / Hans Sprangers
VROM	Edy Blom / Tom van Teunenbroek
RGO	Kees Langeveld
RMNO	Bart Jan Krouwel
RMNO	Cecile Gribling

Begeleidingscommissie

Een begeleidingscommissie draagt zorg voor de inhoudelijke kwaliteit tijdens de tweede fase. De commissie bestaat uit circa acht onafhankelijke deskundigen die goed zicht hebben op waar de praktijkprojecten liggen, aangevuld met afgevaardigden uit de raden. Ook kunnen tijdens bepaalde bijeenkomsten deskundigen van de departementen deelnemen als adviseur. De commissie wordt ondersteund door een secretaris vanuit het RMNO-bureau.

5 Stappenplan

1 Startconferentie

Op 17 november organiseerden SNM en Groenforum de conferentie 'De Groene, Gezonde Stad' voor circa 160 deelnemers. De RMNO en RGO sloten zich bij dit initiatief aan.

Om te bepalen welke terreinen het meest perspectiefrijk zijn om het inzicht in de relatie natuur en gezondheid met behulp van onderzoek nader te vergroten, is tijdens die bijeenkomst een aantal thema's uit het eerste deeladvies in een breder maatschappelijk perspectief geplaatst. De eerste focus is dan al aangebracht door de interdepartementale werkgroep. Vragen die voor de conferentie zijn ingebracht vanuit de RMNO en RGO:

- Waar binnen deze kennishiaten zijn nog belangrijke lacunes waar met behulp van onderzoek nader inzicht over een positieve relatie tussen natuur en gezondheid kan ontstaan? (input t.b.v. onderzoeksagenda)
- Welke kennis en onderzoeksprojecten zijn op dit moment al aanwezig? (input tbv implementatietraject)

Genodigden voor de conferentie:

- 1 ruimtelijke adviesbureaus
- 2 therapeutische gezondheidscentra
- 3 vertegenwoordigers van aanvullende geneeswijzen
- 4 financieel-economische instellingen
- 5 ziektekostenverzekeraars
- 6 gezondheidkundige faculteiten / organisaties
- 7 biologische faculteiten / organisaties
- 8 stedelijke en provinciale vertegenwoordigers
- 9 patiëntenverenigingen
- 10 beleidsmakers bij relevante departementen
- 11 natuurbeheerorganisaties

De heren In 't Veld (voorzitter RMNO) en De Goeij (dg Volksgezondheid ministerie VWS) nemen als sprekers deel aan de dag. In de middag nam de heer Krouwel (lid RMNO) deel aan het ronde tafel-debat. De opzet van de conferentie was zodanig dat enkele lokale organisaties hun projecten presenteerden aan de aanwezigen, zodat in november 2005 al een eerste start kon worden gemaakt met kennisuitwisseling die kan leiden tot verbeterde implementatie. Met name de enquête die bij het congres verspreid werd vervulde bij de kennisuitwisseling een rol.

2 Verwerking informatie uit congres

Informatie uit de plenaire conferentie wordt inzichtelijk gemaakt door notulisten en geanalyseerd door het RMNO-bureau. Ook is er tijdens de conferentie een enquête verspreid die informatie oplevert voor de door het veld gewenste speerpunten, praktische kennislacunes kan duiden binnen de door departementen aangegeven prioriteiten, en het bestaan en succes van

(lokale) projecten zal belichten. Zonodig krijgt de enquête een aanvullende tweede elektronische ronde langs de deelnemers aan het congres.

3 Bijeenkomst van deskundigen

Hoe. De analyse van de resultaten uit het congres en de enquête wordt gevolgd door een bijeenkomst van deskundigen, die gericht is op implementatie. Eventueel wordt het geheel aangevuld met een aantal diepte-interviews op de uiteindelijke speerpunten met betrekking tot het in praktijk realiseren van inzichten uit het eerste deeladvies Natuur en Gezondheid. De interactie tussen de verschillende perspectieven tijdens de bijeenkomst verhoogt de bruikbaarheid van de resultaten ervan. Genodigde voor deze bijeenkomst zijn sleutelpersonen en -organisaties die breed zicht hebben op de benodigde praktijkvoorbeelden, praktijkkennis en feitelijke belemmeringen op het gebied van de randvoorwaarden en kostendragers. Waar aanwezige kennislacunes een belangrijke belemmering blijken voor het realiseren van gezonde natuurprojecten, zal de omvang van benodigd onderzoek af worden gezet tegen te verwachten effecten. Klein onderzoek met mogelijke grote gezondheidseffecten zou dan prioriteit kunnen krijgen bij de uitwerking.

4 Opstellen programma van aanbevelingen en activiteiten

De RMNO vult de resultaten van de diepte-interviews aan met een zoekactie op Internet, en met aangeraden literatuur door de geïnterviewden en tijdens de bijeenkomst met deskundigen. De resultaten van de interviews, de bijeenkomst met deskundigen en de literatuurinventarisatie worden als een eerste programma van activiteiten gepresenteerd en besproken in de begeleidingscommissie. Op basis hiervan wordt in een aantal slagen toegewerkt naar een programma van aanbevelingen en activiteiten en een daaraan gekoppelde kennisagenda Implementatie.

5 Database

Voor de uitwerking van de implementatie maakt de RMNO allereerst een database van beschikbare lokale praktijkkennis en *best practices*, zowel afkomstig uit onderzoek als uit (lokale) projecten. De steekwoorden uit de database worden afgestemd met die van het DataUitwisselingsPlatform (DUP) waar milieukundigen aan deelnemen. Nog bepaald zal worden waar de database wordt ondergebracht, bijvoorbeeld bij het netwerk gezonde steden, GGD-Ned, NIGZ et cetera.

Deze informatie wordt onder de aandacht gebracht van (lokale) bestuurders, tijdens workshops op de slotconferentie. Daarnaast zal de database onder de aandacht gebracht worden van lokale bestuurders die niet aanwezig waren, bijvoorbeeld met behulp van artikelen in vakbladen. Ook andere doelgroepen zullen worden betrokken zoals projectontwikkelaars, zorginstellingen.

6 Onderzoek naar belemmeringen en mogelijkheden

In een quick scan onderzoek worden belemmeringen en mogelijkheden voor lokale bestuurders om bestaande kennis te implementeren onderzocht.

Waar loopt men tegenaan? Zijn er gemeenten/provincies die hier oplossingen voor hebben gevonden? Waaruit bestaan die oplossingen? Is er bijvoorbeeld behoefte aan een checklist voor lokale bestuurders om in regionale plannen groen voor gezondheid terug te laten komen, bijv. in ruimtelijke plantoetsen en lokale nota's Volksgezondheid? In hoeverre voldoen de reeds bestaande handboeken aan deze behoefte?

De informatie die dit onderzoekje oplevert is vooral van belang voor de departementen, zodat beleid hierop kan worden afgestemd. De informatie komt ook terug op de slotconferentie en in de externe communicatie zodat ook lokale bestuurders hiervan kennis kunnen nemen.

7 Tweede deeladvies Natuur en Gezondheid

Tenslotte formuleert de begeleidingscommissie een programma van aanbevelingen, handreikingen en benodigde activiteiten, de eraan gekoppelde kennisagenda, de eventuele metavisie op het kennisveld en toekomst, inclusief het overzicht van reeds bestaande *best practices*. De stuurgroep stelt vervolgens het disseminatieplan vast. De resultaten worden teruggekoppeld in de slotconferentie met parallelsessies per thema. Hierna wordt het definitieve advies geformuleerd, vastgesteld door de RMNO en de RGO, en in een boekje uitgebracht.

8 Conferentie

Het programma van benodigde aanbevelingen en activiteiten met bijbehorende delen wordt gepresenteerd, getoetst en aangeboden aan bewindslieden en deelnemers. De meest kansrijke *best practices* met het grootste potentiële effect op de gezondheid worden uitgebreider belicht door sprekers. Ook de resultaten van het onderzoek naar belemmeringen wordt gepresenteerd en besproken. De geprioriteerde onderzoeksvragen komen aan de orde. In parallelle deelsessies per thema wordt besproken wat men lokaal kan en wil gaan doen.

Voor de slotconferentie worden vooral lokale bestuurders van gemeenten en recreatieschappen uitgenodigd.

9 Evaluatie totstandkoming deeladviezen

Via een digitaal formulier waar de Gezondheidsraad tot nu toe goede ervaringen mee heeft, vindt een evaluatie plaats van het proces van totstandkoming van beide deeladviezen Natuur en Gezondheid.

10 Disseminatieactiviteiten

Het door de stuurgroep vastgestelde disseminatieplan wordt uitgevoerd.

Bijlage 3 Samenstelling begeleidingscommissie Natuur en Gezondheid

Onderstaande personen maakten voor langere of kortere tijd deel uit van de begeleidingscommissie Natuur en Gezondheid.

Marieke Baan

projectmedewerker Natuur en Gezondheid
Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek

Jozien Bensing

hoogleraar Gezondheidspsychologie Universiteit Utrecht
directeur Nederlands Instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg
raadslid Raad voor Gezondheidsonderzoek

John van den Berg

programmaleider Natuur en Gezondheid Staatsbosbeheer

Joske Bunders

hoogleraar Biologie en Samenleving Vrije Universiteit Amsterdam
raadslid Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek

Karin de Feijter

senior beleidsmedewerker Landschap Stichting Natuur en Milieu

Cecile Gribling

programmamanager, projectleider Natuur en Gezondheid Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek

Coby Heijnen

hoogleraar Psycho-neuroimmunologie Universitair Medisch Centrum Utrecht
raadslid Raad voor Gezondheidsonderzoek

Guus de Hollander

specialist Milieu, Gezondheid en Economie Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu

Machteld Huber

arts, senior onderzoeker Mens
Louis Bolk Instituut

Bijlagen

Bart Jan Krouwel

voorzitter begeleidingscommissie Natuur en Gezondheid
directeur Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen Rabobank
Nederland
raadslid Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek

Kees Langeveld

senior wetenschappelijk stafmedewerker
Raad voor Gezondheidsonderzoek

Bas van Leeuwen

plaatsvervangend algemeen secretaris
Raad voor het Landelijk Gebied

Marjan Margadant

emeritus hoogleraar Natuur- en Milieueducatie
raadslid Raad voor het Landelijk Gebied

Johan Polder

projectleider Volksgezondheidstoekomstverkenning 2010
Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
bijzonder hoogleraar Gezondheidseconomie, Universiteit Tilburg

Ernst Roscam Abbing

arts, hoogleraar Sociale Geneeskunde
Universitair Medisch Centrum Nijmegen

Cees Smit

ervaringsdeskundig op het terrein van chronische ziekten
raadslid Raad voor Gezondheidsonderzoek

Eelke van der Veen

voormalig voorzitter Raad van Bestuur Agis Zorgverzekeringen
lid vaste kamercommissie Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Rein Vos

hoogleraar Gezondheidsethiek Universiteit Maastricht
raadslid Raad voor Gezondheidsonderzoek

Johan van Zoest

hoofdplanoloog Groen en Openbare Ruimte
Dienst Ruimtelijke Ordening Amsterdam

Ronald van Zon

extern deskundige Natuur en Gezondheid

Deze publicatie is tot stand gekomen onder auspiciën van de Commissie van Overleg Sectorraden (COS).

De COS vormt niet alleen een overlegplatform, maar heeft ook tot doel het bevorderen van samenwerking tussen leden bij verkenningen en (programmerings)studies (o.a. via financiële bijdragen uit het Coördinatiefonds sectorraden) en gemeenschappelijke belangenbehartiging.

Commissie van Overleg Sectorraden
Onderzoek en Ontwikkeling

www.cos-toekomstverkenningen.nl
E-mail cos@minocw.nl

RMNO, schakel tussen onderzoek en beleid

De Raad voor Ruimtelijk, Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO) adviseert de Regering gevraagd en ongevraagd over onderzoek op het gebied van ruimte, milieu en natuur. De RMNO kijkt daarbij vrij ver vooruit en probeert als een soort kennismakelaar verbindingen tot stand te brengen tussen wetenschap, beleid en maatschappij. Vaak bewandelt de Raad een lang en ingewikkeld traject om tot een advies te komen. Het nemen van een tussenstap die de mogelijkheid biedt tot reflectie kan een belangrijke mijlpaal zijn. Daarom produceert de RMNO niet alleen adviezen, maar ook voorstudies en achtergronden.

De voorstudie **Handreikingen voor lokale bestuurders** maakt deel uit van het adviespakket Natuur en Gezondheid. Deze publicatie biedt hulp aan lokale en regionale bestuurders bij het opzetten, continueren of verbeteren van praktijken op het gebied van Natuur en Gezondheid. Voor lokale bestuurders die betrokken zijn bij de toepassing van natuur voor gezondheid is dit boekje een echte 'aanrader'. Het bevat concrete aanwijzingen voor de opzet en het beheer van vier soorten praktijkvoorbeelden: Wandelnetwerken, Groenkamers in zorgcentra, Zorgboerderijen en Natuurspeeltuinen. De kansen en belemmeringen van elk type praktijkvoorbeeld zijn vertaald in handreikingen.

Met steun van:

